

BULLETIN

Neuengamme

Onder auspiciën van de Stichting Vriendenkring Neuengamme

Mei 2016

INHOUDSOPGAVE

Van de voorzitter	3
Van de redactie	4
Beekie	5
Ridder in de orde van Oranje-Nassau	11
Die Moorsoldaten	15
Rijpstra's ondergang	16
Vernieuwingen op het internet	21
Oproepen	23
In eer en waardigheid hersteld	25
Boekbesprekingen	32
Het verhaal van H56325	34

COLOFON

Het Neuengamme Bulletin is een uitgave van
STICHTING VRIENDENKRING NEUENGAMME

Ere-voorzitter(s):
Joop van Vonderen †
Afko Schoonbeek

BESTUUR
Voorzitter:
Martine Letterie
Het Jebbink 55
7251 BK Vorden
0575-552458
info@martineletterie.nl

Secretaris en archiefbeheer:
G. Assies
Braambergerhout 42
3845 HH Harderwijk
034 1881985
secretariaat@vriendenkringneuengamme.nl

Penningmeester:
Renzo de Muijnck
Poolsterstraat 19
4356 BV Oostkapelle
0118-581663
penningmeester@vriendenkringneuengamme.nl

Bankrekening:
IBAN: NL98 RBRB 0850 0887 12
t.n.v. Stichting Vriendenkring Neuengamme

Algemene bestuursleden:
Nicole Duijkers
Arend Hulshof
Ronald te Loo

Contactpersoon nabestaanden:
Sietse Geertsema (informatie nabestaanden)
Bieleveldlaan 33
7906 HR Hoogeveen
0528-269475
spgeertsema@hetnet.nl

REDACTIE NEUENGAMME BULLETIN
Voorzitter:
Ronald te Loo
's Gravendijkwal 73n
3021 EE Rotterdam
bulletin@vriendenkringneuengamme.nl
06-53368441

FOTO'S EN AFBEELDINGEN IN DIT NUMMER
Ronald te Loo,
KZ-Neuengamme,
de auteurs van de betreffende artikelen of onbekend

WEBSITE
www.vriendenkringneuengamme.nl

Websitebeheer en beeldredacteur:
Arend Hulshof
website@vriendenkringneuengamme.nl

VORMGEVING EN DRUK
Verloop drukkerij
Ohmweg 31
2952 BD Alblasserdam
078-6918299
info@verloop.nl

Omslag:

Op de contactdag op 31 oktober 2015 werd Sietse Geertsema onderscheiden als Ridder in de orde van Oranje-Nassau.

VAN DE VOORZITTER

Lieve vrienden en vriendinnen,

Vorig jaar was een bijzonder herdenkingsjaar en onze contactdag in oktober was ook anders dan de gebruikelijke contactdagen. Het programma was niet zoals we het hadden aangekondigd. Tot onze grote spijt kon de heer Bos, oud-gevangene van Neuengamme, vanwege gezondheidsproblemen niet aanwezig zijn. We waren heel blij dat Jan van der Liet dit op wilde vangen door vragen te beantwoorden en ook waardeerden we de aanwezigheid van Wim Aloserij. Het is geweldig dat beide heren ondanks hun hoge leeftijd elk najaar voor ons naar Nunspeet willen afreizen. Het programma bevatte bovendien een verrassings-element: voormalig bestuurslid Sietse Geertsema werd geridderd voor zijn jarenlange vrijwilligerswerk, onder andere voor de vriendenkring. Daarmee sluit hij aan in een steeds langer wordende rij van ridders binnen onze vriendenkring, mannen en een vrouw, die zich enorm voor onze stichting hebben ingezet. Mede door hen is die nu nog steeds bloeiend en zelfs een beetje groeiend.

Jammer genoeg hebben we onze reis naar Neuengamme dit jaar moeten afblazen, omdat er te weinig deelnemers waren. We gaan ervanuit dat dit te maken heeft met het feit dat we afgelopen jaar met zo'n tachtig(!) vrienden aanwezig waren bij de grote herdenking in Neuengamme en dat mensen daarom een jaartje overslaan. Volgend jaar hopen we weer met een bus vol te vertrekken. We rekenen op u!

Het bestuur is bezig met een scholenuitwisseling tussen Hilversumse en Hamburgse middelbare scholieren en met een verkenning van de mogelijkheid om studenten mee op reis te nemen. Wanneer we daar meer over weten, berichten we daar vanzelfsprekend over.

Het is belangrijk dat jonge mensen ook dit deel van de geschiedenis leren kennen, in de hoop dat de kennis ervan hen mede vormt tot evenwichtige en zelfstandig denkende volwassenen.

Martine Letterie

VAN DE REDACTIE

Beste lezers,

Voor u ligt het voorjaarsnummer van het Bulletin van de Vriendenkring Neuengamme. Helaas met forse vertraging, waarvoor onze excuses. Het doorvoeren van een aantal vernieuwingen in de lay-out van het Bulletin heeft meer tijd in beslag genomen dan we vooraf hadden verwacht. De volgende keer zal het bulletin weer gewoon op tijd bij u op de deurmat vallen.

Afscheid

Laat ik beginnen met het uitspreken van dank aan Jan de Muijnck en Wil van den Elzen. Zij hebben jarenlang deel uitgemaakt van de redactie en hebben enorm veel werk verzet om het Bulletin te maken. Op de laatste contactdag hebben ze afscheid genomen van de redactie. We hopen dat ze met veel plezier het Bulletin zullen blijven volgen. Dat betekent ook dat we ruimte hebben voor mensen die een bijdrage willen leveren aan het Bulletin. U kunt daarvoor contact opnemen met de redactie.

Wat vindt u in het bulletin?

In dit nummer starten we met het verhaal van Daan van Beek over zijn oma, met de bijnaam 'Beekie'. Daarna een verslag van de contactdag van oktober 2015. Op die contactdag vertolkte Maarten Peters het lied Die Moorsoldaten, de tekst van dat lied vindt u na het verslag.

Arend Hulshof, bestuurslid van de vriendenkring, schreef een boek over zijn overgrootvader, Rijpstra's ondergang. Een hoofdstuk uit dat boek vindt u opgenomen in dit bulletin. Vervolgens schrijft Martine Letterie, voorzitter van de Vriendenkring, over onze vernieuwde website en het nieuwe digitaal monument. In Oproepen staan een aantal oproepen van mensen die zoeken naar informatie over hun familieleden. U kunt uw reactie direct naar de betrokkenen sturen, of aan de redactie.

Geertrui van den Brink heeft een verhaal in twee delen geschreven over haar grootvader. In dit bulletin het eerste deel. In boekbesprekingen staat een bespreking van 'Rijpstra's ondergang', waarvan ook een hoofdstuk in dit bulletin is opgenomen. Daarnaast treft u onder meer een beschrijving aan van het boek

dat Martine Letterie recent publiceerde, 'De genen van mijn vader'.

Filips Douma overleefde Neuengamme en overleed recent op 29 november 2015. In 1995 schreef hij zijn verhaal op. Wij ontvingen dat verhaal onlangs en u kunt het teruglezen in dit bulletin.

Wij hopen dat u het bulletin waardeert en staan open voor suggesties ter verbetering.

Ronald te Loo

Beekie:

HAFT-NR. VUGHT 117

HAFT-NR. RAVENSBRÜCK

Daan van Beek

Als naoorlogs kind (1951) wist ik dat mijn grootouders in ‘het kamp’ hadden gezeten. Mijn opa overleefde Neuengamme niet, mijn oma kwam terug. Zij vertelde mij er zelf wel eens wat over, evenals mijn ouders en andere familieleden. Ze reisde naar landen waar toen bijna niemand heenging, zoals de DDR, Hongarije en Tsjecho-Slowakije. Ook ging ze vaak naar Zwitserland. Zij bezocht er vrouwen die ze had leren kennen in Ravensbrück, het kamp in Duitsland waar ze vanuit Kamp Vught terecht kwam. Sinds een paar jaar zoek ik naar feiten over haar kampperiode. Om de herinnering levend te houden en die te baseren op meer dan toevallig vertelde en onthouden verhalen uit mijn jeugd.

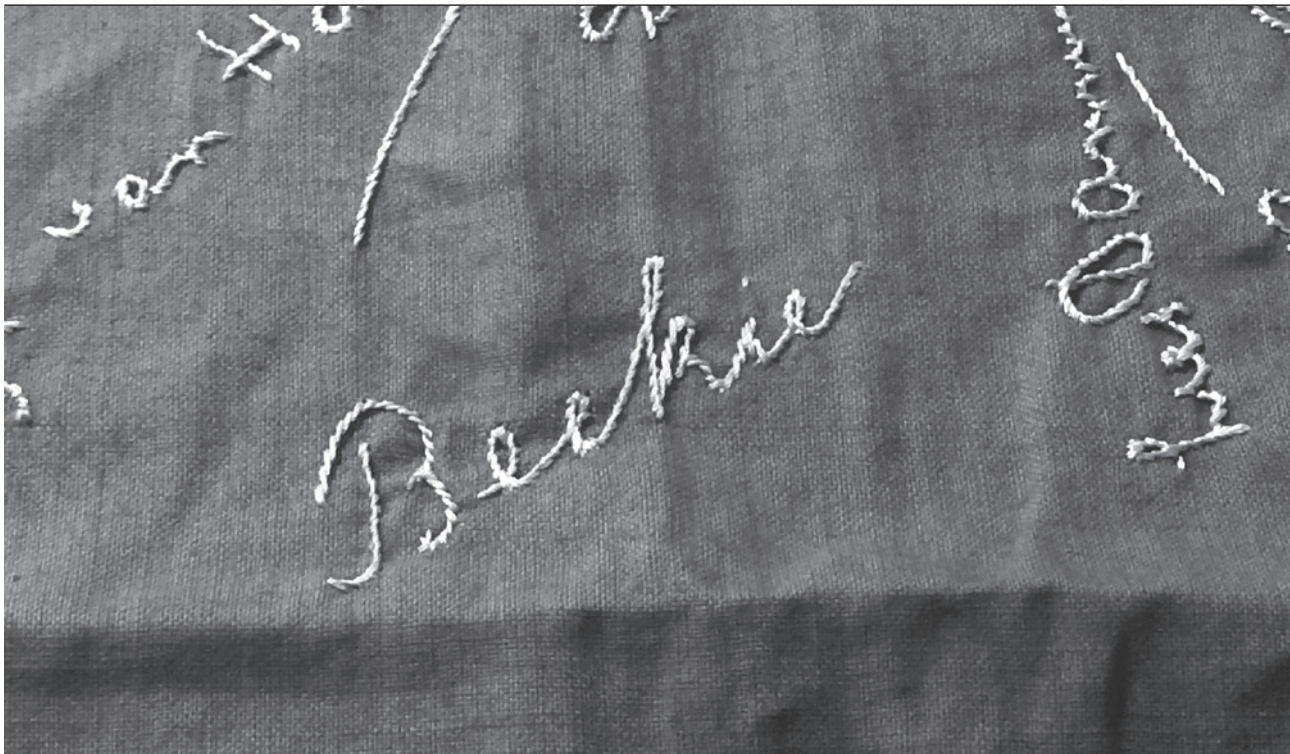
Dit is in het kort wat ik tot nu toe tegenkwam over Barbara van Beek-van Veenendaal (1894-1976) ook wel ‘Beekie’ genoemd.

Dinsdag 5 september 1944 staat bekend als ‘dolle dinsdag’. De geallieerden kwamen dichterbij. Nederlanders waanden zich zo goed als bevrijd. Voor het grootste deel van Nederland en voor de gevangenen van Konzentrationslager Hertogenbusch (Kamp Vught) bleek de bevrijding nog ver weg. De Duitsers besloten het kamp te ontmantelen. In twee dagen tijd werden gevangenen naar diverse kampen in Duitsland afgevoerd.

Woensdag 6 september gingen 652 vrouwen op transport. *“We zitten in een beestenwagen op onze hurken. Veertig mensen kunnen hierin, maar wij zijn met ons tachtigen.”* (1) Barbara wordt tijdens dat transport op 7 september 50 jaar. Een dag later komen de vrouwen van Vught in een overvol Kz Ravensbrück aan. Bij aankomst moeten ze de nacht buiten in de septemberkou doorbrengen. Ze belanden in een oord vol verschrikkingen. Hoe was Barbara in deze benarde positie beland? Barbara en haar man

Daan van Beek zijn overtuigde communisten. In 1925 worden ze door de Centrale inlichtingendienst (CID) op een lijst met revolutionairen gezet. *D.v.Beek: 2e Daalschedijk 93, Is geb. Delft: 24-6-’88. betonwerker. Zijn vrouw B. van Veenendaal geb. 7-9-’94 is penningmeesteresse Soc. gemengde zangvereniging “Ontwaakt”. De CID houdt verenigingen in de gaten die als socialistische mantelorganisaties worden gezien.* Vlak voor de oorlog in 1939 is Daan penningmeester van de afdeling Utrecht van de Communistische Partij van Nederland (CPN) en van de Vrienden van de Sovjet-Unie (VVSU).

De VVSU pleitte voor diplomatieke erkenning van de Sovjet-Unie en organiseerde culturele activiteiten als het vertonen van films. Barbara is volgens de CID in 1939 bestuurslid en propagandiste voor de VVSU. Voor de oorlog neemt het gezin Van Beek in de Cypresstraat in Utrecht regelmatig vluchtelingen op die voor het fascisme Duitsland hebben verlaten. Als de Duitsers Nederland binnenvallen weten Barbara

en Daan heel goed met wat voor regime ze te maken krijgen. Tijdens de bezetting krijgen hun werkzaamheden voor vluchtelingen en voor de partij het karakter van verzet. Ze durven het gevaar aan omdat hun kinderen inmiddels volwassen zijn. Aan het begin van de oorlog is dochter Barbara 24 en zoon Daan 22.

De aard van hun illegale werk in de eerste oorlogsjaren vind ik in Barbara's dossier bij Stichting 40-45.

Om na de oorlog voor een pensioen van de stichting in aanmerking te komen moest een aanvraag ingediend worden via een vragenlijst, ondersteund door getuigenverklaringen. Barbara verklaart: *"... Zorgde voor jodenhulp, krantjes bezorgen. Mijn man had in huis het stencilwerk voor verschillende illegale blaadjes. Is daarop gepakt en in een Duits concentratiekamp overleden. Toen heb ik zijn werk voortgezet en ben 8 maanden na mijn man's dood gearresteerd..."*

"Van Barbara heb ik gehoord dat ze werd geconfronteerd met een jongen die haar moest herkennen. Ze nam hem niet kwalijk dat hij dat deed. Hij was zichtbaar vreselijk toegetakeld."

Barbara wordt 14 december 1942 door verraad gearresteerd en naar het Huis van Bewaring II aan de Amstelveenseweg in Amsterdam gebracht. Haar

Geborduurde zakdoek uit Vught met oma's bijnaam 'Beekie'.

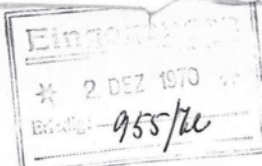
Tentoongesteld in Oorlogsmuseum Overloon.

dochter noemt in een aanvraag voor extra distributiebbonnen van 29 augustus 1945 dat ze is gearresteerd voor: *"het werken met steunlijsten voor de vrouwen wier mannen in concentratiekampen vertoefden"* (uit archief NIOD). In deel 8 van Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog schrijft Loe de Jong over de verhoormethoden: 90 procent slaat vroeg of laat door. Bij het verzet was bekend dat er gepraat zou worden. Het was zaak het enige tijd uit te houden zodat andere leden van de verzetsgroep konden onderduiken. Communisten hadden het slecht bij de Duitsers. Bij vrouwen werd iets milder opgetreden. Van Barbara heb ik gehoord dat ze werd geconfronteerd met een jongen die haar moest herkennen. Ze nam hem niet kwalijk dat hij dat deed. Hij was zichtbaar vreselijk toegetakeld.

Kamp Vught

15 juni 1943 wordt Barbara overgebracht naar Kamp Vught, ze krijgt nummer 117 en gaat naar barak 23. In het kamp is een werkplaats van Philips waar Barbara 22 oktober gaat werken op de afdeling knijpkatten. Het werken bij Philips heeft voordelen. Zo is er de Philipsprak (philipprak), een voedzame warme hap die op het werk wordt uitgedeeld. Ze kan 'ongecensureerde' briefjes naar buiten smokkelen. In het eerder genoemde dossier Stichting 40-45 ver-

U/1-2-18

3

DIE ZELLE IN VUGHT.

Das KZ. Vught wurde gebaut in der Nähe von die Philips-fabriken in Eindhoven.

Diejenigen, die wegen Ihre Widerstand gegen der Feind eingeschlossen wurden, wurden gezwungen für Ihre eigenen Vaterländische Kapitalisten, die für die Feind mitarbeiteten um die Krieg gegen Ihr eigenes Land, Zwangsarbeit zu verrichten. Viele hunderte Männer und Frauen arbeiteten für die Feind, wurden nicht bezahlt, unter Aufsicht von Holländische und Deutsche SS-männer und Frauen, sowie in alle andere Länder.

In ein der Frauen-Baracken hat man bemerkt, das in Ihre Baracke ein Spitzel sein muss, weil eine Häftling das konstatierte an die Effekten-Aufseherin.

Abends, wenn alle Häftlinge in die Baracke anwesend waren, wurde von die Häftling von die Effektenkammer diese Sache im Block besprochen und angewiesen, wer die Spitzel sein musste. Die Häftlinge lagen schon in die Betten.

Die Arbeiterin von die Effekten ging bei das Bett der Verräterin stehen und drohte Ihr Ihre Haare ab zu schneiden, wenn Sie weiter ging aus die Baracke zu kwatschen.

Die nächste Tag, wenn die Häftling in die Effekten kam, schrie die Aufseherin gleich, das Sie alles wusste, und das Sie die Ober-Aufseherin schon alles durch gegeben hat.

In diese Nacht wurden die Haare der Häftling abgeschnitten.

Wenn die Philips-kolonie die nächste Tag vom Philips zurück kam, hörten Sie gleich, das die Arbeiterin von die Effekten im Bunker eingeschlossen war.

Am Tisch lag eine Liste (eine Provokation, wo die Häftlinge her-eingefallen sind) Worauf die Häftlinge Ihre Nummer geben konnten, wenn Sie protestieren wollten.

Mehr dan 90 Nummern wurde auf die Liste gesetzt.

Die Verräterin wurde vollkommen negiert und Sie machte inder Nacht ein Fluchtversuch. Wurde auf der Flucht erschossen.

Sonabend-mittag wenn die Frauen von Philips im Block kamen, wurden allen, die Ihre Nummer auf die Liste gesetzt hatten, nach der Bunker abgeführt.

Eine Zelle wurde geöffnet, das Frauen würden hinein gepresst und wenn er überfüllt war, geschlossen. 70 Frauen waren in die eine Zelle eingeschlossen. Stehend, Hängend, gegen einander gepresst,

Ohne Licht und Luft haben Sie die ganze Nacht in die Zelle verbringen müssen. Frauen, die klein Geschäft machen mussten, haben das in Ihre Holzschuhe gemacht und es später wieder getrunken.

Eine Hölle war es. Die Frauen haben selbstverständlich Lärm geschlagen, aber die Aufseherin kam und ging wieder.

Frauen wurden bewusstlos, und verschiedene sind in dieser Nacht gestorben. Wenn die nächste Morgen die Zelle-Tür aufging, vielen Lebenden und Toten allen raus. Die Wasser-schlange wurde auf die Frauen gesetzt und Bimers Wasser auf Ihnen ausgegossen.

Die Toten wurden abgeführt, die Überlebenden mussten noch 2 Tagen in die Zelle sitzen (auf normalere Weise) und vielen der Überlebenden mussten nachher nach das Krankenblock.

Dr. Stein, eine Holländische Artzt hat alles getan um die Überlebenden wieder auf die Beine zu bringen, aber die meisten von Ihnen sind jetzt noch mehr oder weniger geistig gestört.

Barbara von Bek, Beek,
Cypresstraat 3, Utrecht.
In Ravensbrück in die Siemens-Baracke
gearbeitet.

Verzeihung für eventuelle Fehler. Ich, Coba Veltman habe die Übersetzung so gut wie möglich gemacht. Frau Barbara von Bek hat diese Geschichte unter Tränen aufgeschrieben. Es ist Ihr sehr schwer gefallen.

Die Zelle in Vught, een verslag van Barbara over het bunkerdrama dat opdook in het archief van Mahn und Gedenkstätte Ravensbrück.
Gedateerd 14-2-1948 en met een stempel 2 DEZ 1970. In het Duits vertaald door Coba Veltman die van 3-7-1942 tot 1945 in Ravensbrück gevangen zat. Ze leerde zichzelf Duits in het kamp. Gusta Olivier-Vonk schreef aan de hand van Coba's memoires het boekje: Haar leven was strijd.

Groepje vrouwen in Skartås in Zweden. Barbara op de achtergrond, half liggend in het midden, met naast haar in de witte bloes Coba Veltman.

klaart de familie Klein over Barbara: *“Ons is bekend dat zij speciaal tijdens haar gevangenschap in Vught voor haar medegevangenen een grote (zeer grote) steun is geweest en zelfs daar nog illegaal werkte, dit met steun en grote achting van de ‘hoge heren’ van Philips N.V.”*

Het Oorlogsmuseum Overloon stelt een geborduurde zakdoek ten toon met de naam “Beekie”. In Kamp Vught borduurden gevangenen heimelijk de namen van medegevangenen op doeken en zakdoeken. De rode zakdoeken kwamen van een inzamelingsactie voor gevangenen door de Vughtse bevolking. Er is er een aantal van bewaard gebleven. Uit oude ansichtkaarten blijkt dat Barbara vaak “Beekie” werd genoemd.

Een ander tastbaar document komt uit het archief van Kz Ravensbrück. Daar ligt een verslag waarin Barbara vertelt over het bunkerdrama in kamp Vught. Het is vertaald in het Duits: *Die Zelle in Vught*. Enkele vrouwen van barak 23 straffen een medegevangene voor verraad door haar haren af te knippen. Als een van de vrouwen wordt opgesloten, verklaren 93 anderen zich solidair. Ze worden streng gestraft. In cel

115 worden 15 januari 1944 74 vrouwen gepropt in een ruimte van negen vierkante meter met nauwelijks verse lucht. De anderen komen in een kleine cel ernaast waar ook zij uitsluitend konden staan. De volgende ochtend zijn tien vrouwen dood, één sterft later aan de gevolgen en enkelen worden krankzinnig. Bij de overlevenden heeft het diepe sporen nagelaten. In het boekje ‘Vrouwen van Vught’ doet journalist Hans Olink uitvoerig onderzoek naar het drama. Hij schrijft in de inleiding: *“Voor de vrouwen was er een leven voor, en een leven na het bunkerdrama”*. Een vrouw vertelt in de VPRO-documentaire “Het spoor terug” uit 1987 dat de vrouwen er na het drama niet meer over spraken. Er was geen plaats om toe te geven aan angst en pijn. Dat kon pas veel later.

Ravensbrück

8 september 1944 rolt de trein met de Vughtse gevangenen het station van Fürstenberg binnen, vlak bij kamp Ravensbrück. Het plaatsje is idyllisch gelegen aan een meer, de Schwedtsee. De route gaat langs keurige huizen (waar de SS-ers woonden die in het kamp werkten) en mooie gazons en bloemperken.

Het gezin Van Beek (±1932)

Een deel van het kamp Ravensbrück
(bron www.ravensbrueck.de/mgr/neu/nederlands/index.htm)

Maar als de vrouwen het kamp binnenkomen worden ze geconfronteerd met de rauwe kampwerkelijkheid. De omstandigheden in Ravensbrück zijn in september 1944 abominabel. Door heel Duitsland wordt gesleept met gevangenen door de opmars van de geallieerden. Het kamp was aanvankelijk gebouwd voor 6.000 vrouwen. Aan het eind van 1944 zitten er ruim 40.000 vrouwen, mannen en kinderen gevangen (inclusief de buitenkampen). Dat aantal loopt in de eerste maanden van 1945 op, ondanks de opgevoerde vernietiging in de pas gebouwde “Gaskammer”. Ziek zijn stond in Ravensbrück gelijk aan de dood. Veel Nederlandse vrouwen werden naar zogenaamde Aussen-commando's gebracht (bijv. Telefunken in Reichenbach en Agfa in Dachau) en als werkslaaf ingezet bij Siemens zoals Barbara. In 1944 stonden er 20 barakken voor Siemens naast het kamp. Negen voor de gevangenen, vier voor personeel en de overige dienden als werkruimte.

*“De gevangenen hadden luizen en
ander ongedierte en er heerste typhus.”*

Het dagritme in Ravensbrück: tussen 4 en 5 uur gaat de sirene. Aankleden en ‘bed’ opmaken. Daarna op appèl staan (soms urenlang) onder alle weersomstandigheden. Terug naar de barak voor een beker koffie en het uitdelen van het broodrantsoen. Afmarcheren naar het werk. De werkdag duurde 11 uur (bij Sie-

mens werd in ploegendiensten van 12 uur gewerkt). Tussen de middag terug naar de barakken voor een kwart liter watersoep met wat kool of knollen (Raben). Aan het eind van de werkdag opnieuw appèl. ‘s Avond weer kool- of knollensoep. De gevangenen hadden luizen en ander ongedierte en er heerste typhus. **(II)** Hoe is het mogelijk dat Barbara, die toch al wat ouder was, dit heeft overleefd? Ik ga er vanuit dat haar lichamelijke conditie in aanvang niet slecht was. In Vught was redelijk eten beschikbaar voor de vrouwen die bij Philips werkten, en er werden pakketten van thuis ontvangen. De vrouwen hielpen elkaar zoveel mogelijk. Voedsel, dat ‘georganiseerd’ werd, deelden ze. Van verhalen van mijn oma herinner ik mij dat haar zweren in Ravensbrück met een aardappelschilmesje werden opengesneden en dat ze zo nodig werd ondersteund tijdens appèls om haar erdoor te slepen. Het aan elkaar doorvertellen van recepten (een recept van de kruidkoek circuleert nog in de familie) hielp om de gedachten te verzetten en het hongergevoel even te vergeten.

Zweden

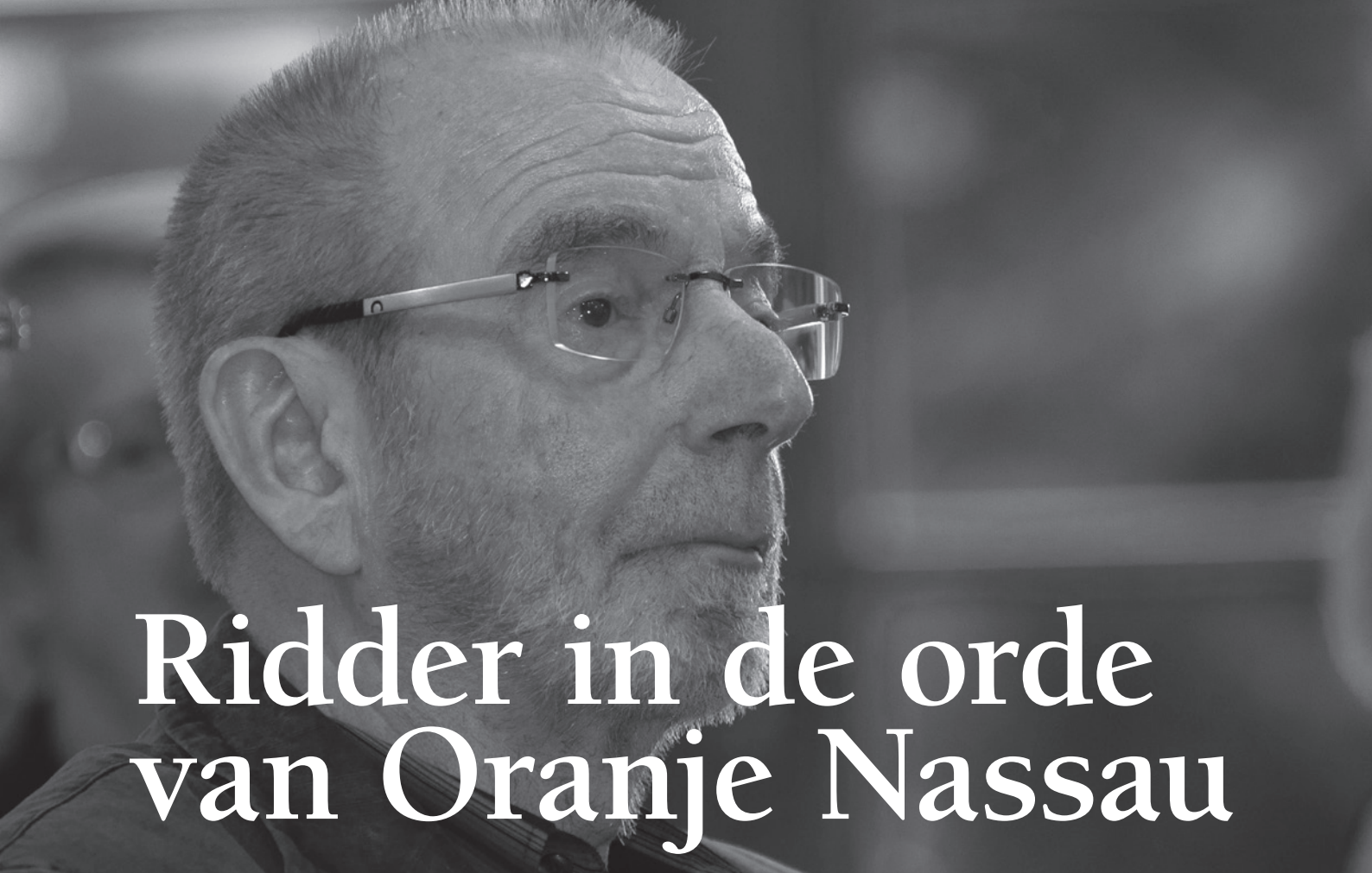
Vlak voor het einde van de oorlog evacueerde het Internationale, het Zweedse en het Deense Rode Kruis ongeveer 7.500 Ravensbrückse gevangenen naar Denemarken, Zweden, Zwitserland en Frankrijk. Op 23 april 1945 ging het overgrote deel van de Nederlandse vrouwen naar Zweden. Barbara was een van hen. De vrouwen moesten staan in de bussen want er gingen twee keer zoveel passagiers mee (800) dan waarop gerekend was. Onderweg naar Zweden mengden vluchtende Duitse militairen zich met hun

voertuigen tussen de Rode Kruisbussen. Ze werden in de buurt van Lübeck beschoten door geallieerde vliegtuigen. Enkele bussen werden daarbij geraakt en dat heeft een aantal vrouwen het leven gekost. **(III)** Barbara ontkwam door het Rode Kruistransport aan de dodenmarsen. De Duitsers lieten ruim 15.000 achtergebleven gevangenen in groepen naar het noordwesten lopen om voor de naderende Russen zo min mogelijk sporen van het kamp achter te laten. Velen hebben de zware voettocht niet overleefd. De Russen haalden hen in en bevrijdden uiteindelijk de overlevenden. Op 30 april trof het Rode leger nog 3000 zieke gevangenen in het kamp aan. Via Kopenhagen gaat het Rode Kruistransport naar Zweden. In Skartås bij Göteborg kunnen de overlevenden van het kampregime wat aansterken. Barbara zal tot 21 augustus in Zweden blijven en de 24ste ziet ze haar kinderen en inmiddels twee kleinkinderen. Samen met haar zoon gaat ze weer in haar huisje in de Cypresstraat in Utrecht wonen.

- I Veel van de 652 vrouwen van het transport van 6 september uit kamp Vught zijn direct of later naar andere kampen dan Ravensbrück vervoerd. Op een na de oorlog gemaakte lijst van gevangenen van Kz Ravensbrück tel ik dat 349 vrouwen gerepatriëerd zijn en 131 gestorven. Van de overigen is het lot niet aangegeven. De uitspraak "We zitten in een beestenwagen op onze hurken. Veertig mensen kunnen hierin, maar wij zijn met ons tachtigen" is van Corrie ten Boon en staat op de site van het Comité Vrouwen van Ravensbrück (www.ravensbruck.nl).
- II Informatie uit de film "Konzentrationslager Ravensbrück" van Sabine Sundermann.
- III Bron is onder andere een kampdagboekje van Antje Halekor, in het bezit van het Verzetsmuseum in Amsterdam. Zij schrijft: "Er is nog iets heel treurigs gebeurd. Wij reden met een wagen vooraan en er schijnt luchtalarm te zijn geweest, ik weet het niet, maar een colonne van militairen moet achter onze colonne gereden hebben. Er waren een paar vliegtuigen laag naar beneden gekomen en hebben die toen beschoten. Bij de militairen veel slachtoffers en 7 auto's in brand geschoten en twee paarden dood. Maar ook van ons de leider gedood, 2 chauffeurs, 11 vrouwen en 36 gewonden. De vlag hangt hier half stok. We hebben er niets van gemerkt."

Weer thuis in de Cypresstraat, 24 augustus 1945

Ridder in de orde van Oranje Nassau

EEN VERSLAG VAN DE CONTACTDAG OP 31 OKTOBER 2015

Ronald te Loo

Nietsvermoedend bezocht Sietse Geertsema de contactdag van Vriendenkring Neuengamme, samen met meer dan honderd andere vrienden. De locatie was als vanouds, de Denenhoeve in Nunspeet. Hij dacht het programma te kennen: een woord van welkom van onze voorzitter, Martine Letterie, gevolgd door een interview met een oud-gevangene, een toespraak door de heer G. Flieringa, directeur van de Oorlogsgravenstichting en dan de lunch. In de middag gevolgd door een optreden van Maarten Peters, de ervaringen van iemand van de vierde generatie, Natascha Assies, van de Neuengammereis in mei 2015 en tot slot het verhaal van journaliste Ellen de Visser, die onderzoek deed naar het verhaal van haar grootvader. En dat programma klopte, maar één onderdeel kende hij niet.

Oud-gevangenen
Wim Aloserij en
Jan van der Liet

De dag begon met een woord van welkom door de voorzitter van Vriendenkring Neuengamme, Martine Letterie. Ook voor haar een bijzonder jaar, omdat ze voor het eerst een boek voor volwassenen schreef, 'De genen van mijn vader'. Verderop in dit bulletin vindt u een bespreking van dit boek.

Arend Hulshof interviewt
Jan van der Liet

Oud-gevangenen

Wim Aloserij en Jan van der Liet waren aanwezig als oud-gevangenen van Neuengamme. Arend Hulshof interviewde Jan van der Liet, die ook inging op vragen uit de zaak. Zijn verhaal maakte enorme indruk op de zaal. Het blijft onvoorstelbaar om uit de mond van een oud-gevangene de ervaringen uit de eerste hand te horen. Het maakt steeds weer duidelijk hoe belangrijk het is om deze verhalen te vertellen en te delen. Vervolgens sprak de heer Flieringa over de samenwerking tussen de Stichting Vriendenkring Neuengamme en de Oorlogsgravenstichting. Deze samenwerking heeft geleid tot de totstandkoming van het digitaal monument. Meer informatie hierover leest u later in het bulletin, in het artikel 'Vernieuwingen op het Internet'.

Het blijft onvoorstelbaar om uit de mond van een oud-gevangene de ervaringen uit de eerste hand te horen

Ridder in de orde van Oranje-Nassau

Inmiddels werd achter de schermen de familie van Sietse Geertsema ontvangen. En de burgemeester van Hoogeveen, de heer Karel Loohuis. Toen Sietse

Foto links:
De heer G. Flieringa

Foto rechts:
familieleden van
Sietse Geertsema

Geertsema aan de lunch begon te denken, zag hij de burgemeester van zijn woonplaats binnenkomen, gevolgd door Geertsma's familieleden. En dat was niet voor niets. Burgemeester Loohuis nam het woord en beschreef de grote verdiensten van Sietse voor onze Vriendenkring, maar ook voor zijn verdiensten op vele andere gebieden. Een prachtig eerbetoon voor iemand die voor de Vriendenkring van cruciaal belang is. Alleen al zijn werk aan het in kaart brengen van de slachtoffers van Neuengamme, de basis voor het boek 'Nederlanders in Neuengamme' en zijn werk aan de database, die de basis vormde voor het digitaal monument, hebben een enorme stimulans betekend voor onze Vriendenkring. En het bleef niet bij de mooie woorden van de burgemeester: Namens de koningin werd Sietse Geertsema benoemd tot Ridder in de orde van Oranje-Nassau. En toen was het tijd voor de lunch.

'Bevroren Tranen'

Na de lunch was er een optreden van Maarten Peters, die een aantal nummers uit zijn liederencyclus 'Bevroren Tranen' zong. Deze liederencyclus werd geschreven om op een inhoudelijke en eigentijdse wijze stil te staan bij de gebeurtenissen in de oorlog. Het begon met een optreden op de 4 mei herdenking in 1999. Samen met Margriet Eshuijs werkte hij aan

Burgemeester
Karel Loohuis

Sietse Geertsema
ontvangt de versierselen

Maarten Peters treedt op

het uitbreiden van de liederencyclus, waarbij Margriet Eshuijs passende videobeelden ontwierp. Mocht u meer willen horen van de liederencyclus, een aantal van de liederen zijn op CD uitgebracht onder de titel 'Bevroren Tranen'. Ook op iTunes zijn ze te vinden.

Maarten Peters verzorgde een prachtig optreden, dat werd afgesloten met het zingen van 'Die Moorsoldaten'. Dit lied stond symbool voor het verzet tegen de overheerser en werd door gevangenen in de kampen gezongen. Onze erevoorzitter kwam met het idee om Maarten Peters te vragen het lied te zingen. De uitvoering was intiem en indrukwekkend, het refrein werd door de zaal meegezongen.

Vierde Generatie

Tussen de generaties wordt de interesse in de gebeurtenissen in Neuengamme levend gehouden, dat bleek uit de presentatie van Natascha Assies, die als vierde generatie nabestaande vertelde over haar ervaringen met de reis. Haar verhaal is het bewijs dat

de verhalen alle generaties aangaan en onderstreep-ten het belang om de verhalen door te vertellen.

Waarom Maria Zweeg

Na Natascha nam journaliste Ellen de Visser het woord. Haar opa, Jan de Visser, stierf in Neuengamme. Zijn vrouw, Maria de Visser, besloot om nooit meer over het verleden te praten. Ook Vrouwenpolder, het dorp waar zijn woonde, zweeg. Ellen de Visser onderzocht het verhaal van haar Opa en schreef daarover in de Volkskrant. Het verhaal van haar zoektocht vertelde ze aan onze vriendenkring. Een zoektocht die symbool staat voor de zoektocht die veel vrienden uitvoerden of uitvoeren en daarom zeer herkenbaar was voor velen uit de zaal.

Tijdens het slotwoord van Martine Letterie kwam het afscheid van twee redacteurs van het bulletin aan de orde, Jan de Muynck en Wil van den Elzen. Zij hebben de afgelopen jaren zorggedragen voor het tweemaal per jaar verschijnen van het bulletin en nemen in december 2015 afscheid als redacteur. Namens het bestuur ontvangen beiden een gegraveerde vulpen, als tastbare herinnering aan hun redactiewerkzaamheden.

Ellen de Visser

*Foto links:
Natascha Assies vertelt*

*Foto rechts:
Wil van den Elzen (links)
en Jan de Muynck*

DIE MOORSOLDATEN

Wohin auch das Auge blicket,
Moor und Heide nur ringsum.
Vogelsang uns nicht erquicket,
Eichen stehen kahl und krumm.
Wir sind die Moorsoldaten
und ziehen mit dem Spaten
ins Moor.

Hier in dieser öden Heide
ist das Lager aufgebaut,
wo wir fern von jeder Freude
hinter Stacheldraht verstaubt.
Wir sind die Moorsoldaten
und ziehen mit dem Spaten
ins Moor.

Morgens ziehen die Kolonnen
in das Moor zur Arbeit hin.
Graben bei dem Brand der Sonne,
doch zur Heimat steht der Sinn.
Wir sind die Moorsoldaten
und ziehen mit dem Spaten
ins Moor.

Heimwärts, heimwärts jeder sehnet,
zu den Eltern, Weib und Kind.
Manche Brust ein Seufzer dehnet,
weil wir hier gefangen sind.
Wir sind die Moorsoldaten
und ziehen mit dem Spaten
ins Moor.

Auf und nieder gehn die Posten,
keiner, keiner kann hindurch.
Flucht wird nur das Leben kosten,
Vierfach ist umzäunt die Burg.
Wir sind die Moorsoldaten
und ziehen mit dem Spaten
ins Moor.

Doch für uns gibt es kein Klagen,
ewig kann's nicht Winter sein.
Einmal werden froh wir sagen:
Heimat, du bist wieder mein.
Dann ziehn die Moorsoldaten
nicht mehr mit dem Spaten
ins Moor!

Rijpstra's ondergang

Arend Hulshof

De bewoners van het Gelderse Zelhem herinneren zich oud-burgemeester Johannes Rijpstra (1889-1944) als een verzetsheld en als een slachtoffer van het naziregime. In december 1944 stierf hij in een buitenkamp van concentratiekamp Neuengamme. Eerder dat jaar was hij gearresteerd, nadat hij vermoedelijk door een dorpsgenoot was verraden. Veel minder bekend is dat Rijpstra, als een typische burgemeester in oorlogstijd, nu en dan ook meewerkte met de bezetter en anti-Joodse maatregelen uitvoerde. Achterkleinzoon Arend Hulshof (bestuurslid van Vriendenkring Neuengamme) onderzoekt waarom zijn overgrootvader op het ene moment Duitse bevelen opvolgde, om er op een ander moment tegen in te gaan. Daarnaast onderzoekt hij hoe zijn overgrootvader aan zijn eind is gekomen. Hij reisde zo'n tien keer naar het voormalige concentratiekamp, sprak met oud-gevangenen, bezocht de buitenkampen waar zijn overgrootvader vastzat en vond brieven van medegevangenen van na de oorlog waarin ze beschreven hoe Rijpstra aan zijn eind kwam. Hulshof schreef er het boek Rijpstra's ondergang. Het lot van een burgemeester in oorlogstijd over dat eind maart verscheen. Onderstaand fragment uit het boek gaat over de aankomst van Rijpstra in het hoofdkamp en zijn verblijf in twee buitenkampen.

Rijpstra's ondergang. Het lot van een burgemeester in oorlogstijd / Arend Hulshof / Querido / € 19,99

Als de trein met mijn overgrootvader in oktober 1944 Neuengamme binnenrijdt, zijn veel gevangenen blij om na bijna tachtig uur reizen het voertuig te mogen verlaten. Ze worden echter opgewacht door schreeuwende SS'ers met blaffende en bijtende honden. Alles wat ze tot dan hebben meegemaakt, valt in het niet met wat hun in Neuengamme te wachten staat. De SS'ers slaan hen met knuppels de trein uit.

Het enkele spoor naast het kamp waarop ze arriveerden, is speciaal aangelegd voor het vervoer van ge-

vangenen. Het eerste wat ze zien als ze buiten staan, is de losplaats aan de Dove Elbe. Er liggen hopen oude schoenen en stenen. Het is donker en in de verte zien ze de schijnwerpers op het kampterrein, waar ze op bevel van SS-officieren heen moeten marcheren. Als ze door de poort lopen, moeten ze bij het brullen van het woord 'Los!' naar de appèlplaats rennen.

Bij een bezoek aan Neuengamme vertelt Jannes Priem, een van de slachtoffers van de Puttense razzia, me in 2011 dat bij zijn aankomst in 1944 op de appèlplaats een muziekkapel de vrolijke mars 'Alte Kameraden' speelt (in 1889 gecomponeerd door Carl Teike). "Dat zal ik nooit vergeten." Een andere

gevangene zou zich na de oorlog herinneren dat het slecht weer was. Ze moeten een halfuur op de appèlplaats in de houding staan, in rijen van vier. Daarna drijven de SS'ers hen in de grote schuilkelder onder een van de stenen barakken. In de grote ruimte staan de bijna veertienhonderd mannen bij elkaar. Wat ging er die nacht in mijn overgrootvader om? Was hij toen al kortademig, zoals een medegevangene zich na de oorlog herinnert? Kon hij nog helder denken? Had hij honger? Dacht hij aan thuis?

De volgende morgen om vijf uur worden de mannen in groepen van vijftig naar de wasruimte gedreven. Als eerste worden de zieken op-geroepen. Kennelijk is Rijpstra nog niet ziek genoeg, want hij blijft een tijd in de kelder. Hij zit in de negentiende groep van vijftig. Een gevangene die de administratie bijhoudt, noteert Rijpstra's naam en geeft hem het nummer 57008. Hij is de 923ste uit de trein die zijn nummer krijgt. Er zijn hem ruim 57.000 mensen voorgegaan in Neuengamme. Het nummer krijgt hij op een blikken plaatje met een touwtje om zijn hals. Zijn trouwring en gouden horloge met ketting, die hij bij het verlaten van Kamp Amersfoort had teruggekregen, moet hij opnieuw afstaan. De spullen gaan in een papieren zakje met zijn nummer erop. Hij moet zich uitkleden en ook zijn kleren verdwijnen in een zak met het nummer. Tussen de gevangenen door lopen Duitsers die nu en dan iemand met een knuppel in elkaar slaan. Omdat hij te langzaam is, of zomaar. Naakt moet de eens zo waardige burgemeester van

Zelhem op een houten bankje liggen. Een gevangene die er al veel langer vastzit, zeept hem in en scheert met een versleten scheermes al het haar van zijn lichaam, ook van zijn schaamstreek. Rijpstra bloedt over zijn hele lijf. Tegen infecties krijgt hij met een kwast een bijtend goedje opgesmeerd. Dan moet hij vooroverbuigen. Een medegevangene zoekt tot in zijn anus naar smokkelwaar. Bij sommige gevangenen wordt een trouwring gevonden. Zij worden in elkaar geschopt en geslagen.

*“De een zei dat het andijvie was,
maar ik dacht dat het gekookte
bietenbladeren waren, het was
slijmerig en vreselijk”*

Met de rest van de groep wordt Rijpstra de douche-ruimte in geduwd. Het water is ijskoud. Zich afdrogen mag hij niet. Rijpstra krijgt een onderbroek, een gewone broek en een zwart hemd (de streepjespakken zijn op) toegesmeten. Op de rug staat een groot geel kruis, zodat hij direct herkend wordt, mocht hij proberen te ontsnappen. Dan wordt Rijpstra weer naar buiten de regen in gestuurd. Op de appèlplaats moet hij in de houding staan. Werken hoeven de nieuwe kampgevangenen die dag niet. Wel maken ze kennis

Rijpstra in zijn
werkkamer

met het slechte eten. Een medegevangene zou na de oorlog vertellen dat de groenten die eerste dag 'ondefinieerbaar' waren. "De een zei dat het andijvie was, maar ik dacht dat het gekookte bietenbladeren waren, het was slijmerig en vreselijk."

De nieuwe gevangenen worden ingedeeld in barakken. Rijpstra krijgt een speech van de Blockälteste, de gevangene die van de SS de leiding heeft gekregen binnen de barak. Hij schreeuwt tegen de nieuwelingen dat 90 procent van de Nederlanders niet levend zal terugkeren. Naast de Blockältesten heeft de SS ook gevangenen aangesteld als kapo, meestal Duitse criminelen die al veel langer in het kamp zitten. Misschien heeft Heinrich Himmler, de Reichsführer van de SS, het nut van een kapo het best verwoord in een toespraak op 21 juni 1944 voor Wehrmachtgeneraals: "De kapo is er verantwoordelijk voor dat gevangenen hard werken en dat ze geen sabotage plegen. En daarom moet hij hen onder druk zetten. Als de kapo dat niet doet en als we niet meer tevreden over hem zijn, dan wordt hij ontslagen. Hij zal dan weer moeten slapen tussen de gevangenen die hij eerder heeft afgebeuld. De kapo realiseert zich dat zij hem de eerste nacht al dood zullen slaan." Rijpstra moet zijn stapelbed, met onder en boven houten planken met een beetje stro, delen met vijf anderen (drie gevangenen per bed). Het is te hopen dat hij boven mag liggen. Vanwege het slechte voedsel hebben veel gevangenen diarree. Overlevenden hebben me verteld dat het geen pretje was onder hen te liggen.

Die nacht gaat het luchtalarm. Alle gevangenen worden uit bed gehaald en naar de schuilkelder onder

de stenen barak gejaagd. Vier uur moeten ze daar blijven. Zeventig jaar later zit ik naast oud-gevangene Hilbert Roffel in de barak waar hij eind 1944 was ondergebracht. "Vrijwel iedere nacht loeide de sirene, soms wel vier of vijf keer. Dan werden we de trap af geslagen. Je moest zorgen dat je in het midden liep. De eerste keer wist ik dat niet. Ik liep aan de zijkant en van een SS'er kreeg ik een klap met zijn stok op mijn kop." Als ik Roffel vraag of hij hierover nog wel eens nachtmerries heeft, kijkt de oude man me glimlachend aan. Hij legt zijn hoofd tegen mijn schouder en zegt: "Ach, als je niet te veel aan nare dingen denkt, kun je je ogen dichtdoen en rustig slapen." De meeste gevangenen van de op zaterdag 14 oktober gearriveerde trein uit Amersfoort worden die maandag alweer gekeurd voor een volgend transport. Ze gaan naar een van de gevreesde buitenkampen van Neuengamme, waar de omstandigheden vaak berouder zijn dan in het hoofdkamp. Bij de keuring moeten ze zich opnieuw uikleden en worden naakt langs een SS-arts gejaagd. Op zo'n honderd geschoolde vakmannen, zwakken en invaliden na wordt iedereen onderverdeeld in een zwaar en een lichter transport.

Duizend mannen, onder wie ruim 360 slachtoffers van de Puttense razzia, zitten in het zware transport naar Husum-Schwesing, het buitenkamp in Sleeswijk-Holstein, waar eerder al Hilbert Roffel en Wim Alosery naartoe zijn verbannen. De treinreis duurt opnieuw drie of vier dagen. In Husum worden ze ondergebracht in kleine barakken zonder glas in de ramen. Overdag moeten ze met de schop een tankgracht afgraven. Na een ontbijt van slechts een stuk groen uitgeslagen brood worden de gevangenen

Rijpstra in actie als burgemeester

in de gracht gegooid. De meeste zakken door het ijs dat zich op het water heeft gevormd. Vanwege de kou werken ze extra hard om enigszins warm te blijven. Ondertussen kijken de SS'ers en de kapo's toe en delen nu en dan klappen uit. Johannes Rijpstra en zijn ambtenaar Willem Middeldorp zitten half oktober in een kleiner en lichter transport met als bestemming Wedel, een buitenkamp dertig kilometer ten westen van Hamburg aan de Elbe. De trein komt 's morgens aan. De gevangenen lopen naar het kampterrein, dat omheind is met prikkeldraadversperringen; in het midden staan struiken. Om het kamp staan geen wachttorens en de omheining staat niet onder stroom. Een keer heeft een Rus geprobeerd het kamp te ontvluchten, maar hij is direct gepakt.

De gevangenen worden ingedeeld in groepen van honderd. Links van de appèlplaats, een open stuk zandgrond, staan zes barakken, waarvan de laatste als ziekenbarak dient. Rechts staat een keuken en een ruimte met schoenen. Daarachter staan, achter een groot hek, de barakken voor de bewaking. Iedere ochtend moeten de gevangenen om vier uur opstaan. Ze eten brood, drinken koffie, wassen zich en verschijnen om halfvijf op appèl. Daarna nemen ze de trein naar het zes kilometer verder gelegen Sülldorf, waar ze een halfuur door een weiland lopen. Net als in Husum moeten ook de gevangenen in Wedel met de schop een tankgracht graven, een onderdeel van de verdedigingsring rondom Hamburg. Volgens een getuigenverklaring moet de geul zo'n vier meter diep worden, en vijf meter breed. De gevangenen staan soms tot aan hun knieën in het water. Naast de tankgracht bouwen ze machine- geweerposten en verschaningen. Hoewel de omstandigheden naar verluidt beter zijn dan in Husum, heersen ook hier ziektes zoals longontsteking en dysenterie. De gevangenen krijgen te weinig en slecht eten en dragen te dunne kleding. Door het toenemende aantal zieken worden in het kamp nieuwe barakken opgetrokken, die als ziekenboeg dienen. De Rijswijkse gevangene Jacob Schaake, voor zijn arrestatie cargadoor voor een scheeps- rederij, doet zich voor als arts en krijgt zo een baan in de ziekenbarak. Mijn overgrootvader kende hij al uit Kamp Amersfoort. In het primitieve hospitaal in Wedel is Rijpstra er ernstig aan toe. Volgens Schaake heeft hij bronchitis en is hij heel kortademig. De kans is groot dat Rijpstra opnieuw lijdt aan de tuberculose die hem in de jaren dertig maandenlang in bed hield. Of de eenenvijftigjarige Schaake hiervan op de hoogte is, weet ik niet. De Rijswijker weet de SS ervan te overtuigen dat Rijpstra

Rijpstra en zijn familie

niet in staat is tot werken en kan hem een paar weken in de ziekenbarak houden.

Naast Rijpstra ligt de zevenentwintigjarige Piet Kalkman. Na de oorlog schrijft hij Trix dat hij in die ziekenbarak bevriend raakte met haar man, die zich vaderlijk over hem ontfermde. Kalkman heeft Rijpstra waarschijnlijk niet verteld dat hij NSB- en WA-lid was en collaboreerde met de bezetter. Dat hij in Neuengamme vastzit, kwam door een inschattingsfout begin 1944. Voor zijn verloofde wilde Kalkman een accordeon kopen. De eigenaresse van de tweede-handwinkel in het centrum van Amsterdam vroeg 500 gulden voor het instrument. Kalkman vond dat veel te duur en bood 180 gulden. Hij waarschuwde dat ze geen zwartprijs moest rekenen, omdat hij voor de Sicherheitsdienst werkte. De vrouw zei dat ze even wilde nadenken en dat hij om zeven uur moest terugkomen. Toen Kalkman die avond de winkel binnenstapte, werd hij overmeesterd door SD-agenten. De eigenaresse van de winkel had hen ingeseind; ze had direct door dat Kalkman geen SD'ER was.

In de ziekenbarak van Wedel knapt Rijpstra enigszins op. Hij krijgt extra voeding. Volgens Schaake is hij zelfs al snel weer de oude. Lang kan Rijpstra hier niet van genieten. Als na vijf weken alle werkzaamheden zijn verricht, ontruimt de SS op 20 november 1944 het buitenkamp en wordt Rijpstra naar Hamburg overgebracht. Zijn ambtenaar Willem Middeldorp, die bij aankomst in Neuengamme het kampnummer 56559 kreeg, gaat op transport naar het Emsland vlak bij de Nederlandse grens. In dit gebied hebben de nazi's vanaf 1933 in totaal vijftien werkkampen opgezet. In de vroegste kampen moesten gevange-

nen de veengronden ontginnen. Vanaf 1939 werden er ook kampen opgericht waar Russische, Franse, Poolse en Italiaanse krijgsgevangenen werden vastgezet. Willem Middeldorp komt eind november 1944 terecht in Meppen-Versen. Het dan nog maar kort bestaande buitenkamp van Neuengamme ligt nog geen twintig kilometer ten oosten van het Drentse Klazienaveen. Ook hier bouwen de gevangenen aan de Friesenwall. Middeldorp is dan al ernstig verzwakt en op 16 december 1944, nog geen halfjaar na zijn arrestatie, overlijdt de zevenentwintigjarige Zelhemse ambtenaar.

Rijpstra komt terecht in een leegstaand pand in de Hamburgse wijk Hammerbrook. Met Russen, Polen, Denen en Belgen zit hij vast in het gebouw Spaldingstrasse 156-158, het enige in de omgeving dat niet tijdens het geallieerde bombardement van 1943 met de grond is gelijkgemaakt. Wel ligt de voorvleugel in puin, is de achterzijde zwaar beschadigd en zijn de bovenste twee (van de acht) verdiepingen verwoest. Voor de oorlog huisde in het pand de Joodse sigarenfabriek L. Wolff. Naast Rijpstra zitten er vanaf najaar 1944 nog tweeduizend andere gevangenen.

Rijpstra komt in een van de buitencommando's van het kamp te werken. Onduidelijk is wat hij heeft moeten doen. Misschien werkt hij in een van de lichtere commando's, zoals de plantsoendienst in de botanische tuin van Hamburg. Maar de kans is groter dat hij, zo- als de meeste gevangenen van de Spaldingstrasse, het puin (en soms de lijken) moet ruimen van het geallieerde bombardement van een

jaar eerder. Dagelijks jaagt de SS hen de ruïnes in. Daar moeten ze een touw bevestigen aan een van de wankelende muren en buiten met een groep gevangenen het gebouw omvertrekken. Bij vrijwel iedere operatie vallen er doden. Hierna moeten gevangenen de brokstukken afvoeren. Anderen werken mee aan het herstel van de kapotgeschoten rails in Hammerbrook tegenover het gebouw aan de Spaldingstrasse.

Na twee weken meldt mijn overgrootvader zich bij Schaake, die ook in dit buitenkamp zich als arts voordeed en gevangenen behandelt in de ziekenboeg. De Rijswijker heeft de SS kunnen overtuigen dat hij Piet Kalkman, de NSB'er die in de ziekenbarak van Wedel naast Rijpstra lag, nodig heeft als assistent. Mijn overgrootvader vraagt of ze hem willen opnemen in een van de drie ziekenzalen op de zesde verdieping van het gebouw. Schaake stemt in, maar Rijpstra's kapo houdt het tegen. De koorts is volgens hem niet hoog genoeg en Rijpstra moet doorwerken.

Dit is een fragment uit het boek Rijpstra's ondergang. Het lot van een burgemeester in oorlogstijd, dat eind maart verscheen bij Uitgeverij Querido. Arend Hulshof geeft in oktober een lezing over het boek bij de contactdag van Vriendenkring Neuengamme. Wilt u kans maken op een *gratis* exemplaar van Rijpstra's ondergang? Mail dan uw naam en adres naar bulletin@vriendenkringneuengamme.nl. De redactie mag drie exemplaren verloten.

Een bespreking van dit boek vindt u op bladzijde 32 van dit bulletin.

Vernieuwingen op het internet

Martine Letterie

Waarschijnlijk heeft u al gezien dat onze website vernieuwd is. Onze websitebouwer Erik Wientjes van Vir2biz heeft ons deze verandering aangeboden bij wijze van sponsoring. Het is de bedoeling dat de site op deze manier aantrekkelijker is voor jonge mensen. Het bestuur vindt dat dit zeer goed gelukt is en dat de site er in overzichtelijkheid op vooruit is gegaan. We waarderen de sponsoring van Vir2biz zeer.

Digitaal monument

Met trots mag ik u namens het bestuur vertellen, dat het digitale monument voor Nederlandse slachtoffers van het concentratiekamp Neuengamme en de vijfentachtig buitenkampen in gebruik genomen is voor een proefperiode: monument.vriendenkring-neuengamme.nl. Het is een initiatief van de Stichting Vriendenkring Neuengamme in samenwerking met de Oorlogsgravenstichting. Het doel van het monument is het levend houden van de herinnering aan de verschrikkelijke geschiedenis van het concentratiekamp Neuengamme en de buitenkampen, en aan de nasleep ervan. Met dit digitale monument hopen we oud-gevangenen, nabestaanden en andere geïnteresseerden te betrekken bij het levend houden van de herinneringen. We delen de informatie die wij hebben en hopen ook van hen te verhalen te lezen en foto's te zien. Met deze moderne vorm hopen we jongere generaties aan te spreken, niet alleen nabestaanden maar ook scholieren, studenten en onderzoekers.

De totstandkoming

In de afgelopen jaren hebben we u tijdens de contactdagen regelmatig verslag gedaan van ons onderzoek naar de mogelijkheden voor een dergelijk monument. In eerste instantie was onze insteek breder dan de slachtoffers van Neuengamme. We hebben hiervoor met veel verschillende partijen gesproken, onder andere met Nationaal Monument Kamp Amersfoort en Nationaal Monument Kamp Vught. Met de laatste twee organisaties voerden we zelfs een officieel vooronderzoek uit, dat gefinancierd werd door het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Tijdens dat vooronderzoek gingen we in gesprek met de Oorlogsgravenstichting en die bleek met een enigszins vergelijkbaar plan bezig te zijn. We besloten de handen ineen te slaan. De Oorlogsgravenstichting heeft als doel de informatie over Nederlandse oorlogsslachtoffers te verzamelen en

te beheren en zal dat in de toekomst ook blijven doen. We konden dus met geen betere partij in zee gaan. De Oorlogsgravenstichting wil graag samenwerken met organisaties zoals de onze. De stichting Vriendenkring Neuengamme is de eerste die dat op deze manier doet en daarom is ons project een pilot voor de Oorlogsgravenstichting. Zodra dit goed functioneert, sluiten er hopelijk meer vriendenkringen aan met de door hen verzamelde gegevens. Hoe meer organisaties aansluiten, hoe completer het beeld van de weg van iedere gevangene afzonderlijk wordt.

De basis

Redactie van het boek *Nederlanders in Neuengamme* legde in de jaren negentig een database aan ten behoeve van het onderzoek van de vriendenkring naar de Nederlanders die ooit in Neuengamme gevangen hadden gezeten. Gegevens daaruit werden gebruikt bij het schrijven van de boeken *Nederlanders in Neuengamme* en *De ramp in de Lübeckerbocht* en het samenstellen van de namenlijsten daarin. Deze database vormt de basis van ons digitale monument. Dat is belangrijk om te weten, omdat hij dus oorspronkelijk niet gebouwd werd voor publiek gebruik. Dat is onder meer te zien aan formuleringen die u soms tegen zult komen.

Fouten

Er zitten ook nog fouten in, die voortkomen uit het uitlezen van de informatie. Bijvoorbeeld: Bij Jannes Priem stond dat hij was teruggekeerd in 1970. Dat komt, omdat Sietse Geertsema, de beheerder van de database, bij dat veld had ingevuld dat Priem 16 of 18 augustus 1945 terugkeerde. Jannes was er zelf niet meer helemaal zeker van. Het systeem dat de gegevens uitleest, kan niet kiezen uit twee data. Als het niet begrijpt wat er staat, vult het zelf 1-1-1970 in. Het is het beste als we dat

soort dingen veranderen in de oorspronkelijke database, maar dat is nog even werk.

Onze database heeft nu een plek gekregen binnen de grote database van de Oorlogsgravenstichting en dat betekent dat het behoud daarvan voor de toekomst ook gegarandeerd is. Het is de bedoeling dat we onze eigen informatie ook kunnen blijven beheren, maar dat is op dit moment nog niet het geval. Dat betekent, dat u ons wel op fouten kunt wijzen, maar dat we de aanpassingen nog niet direct kunnen doorvoeren. Dat doen we, zodra we de sleutel krijgen van de Oorlogsgravenstichting.

Hoe werkt het?

Het gebruik van het monument wijst zich als het goed is vanzelf. In de zoekbalk kunt u zoeken op naam, geboorteplaats, geboortedatum, sterfplaats, arrestatieplaats, of de plaats van het graf. U vindt dan het merendeel van de informatie die in de loop der jaren verzameld is. Een klein deel van de database is nog steeds afgeschermd voor publiek, daarin staan bijvoorbeeld aantekeningen van de beheerder. Het blijft dus nog steeds zinvol u tot hem te wenden, wanneer u op zoek bent naar informatie. U kunt zelf ook een bijdrage leveren, maar daarvoor moet u wel eerst een account aanmaken. De informatie die u instuurt, zal eerst door ons worden goedgekeurd voordat hij geplaatst wordt. Dat doen we om te voorkomen, dat er vervelende teksten of

foto's op het monument terecht komen. Er zal dus altijd enige tijd zitten tussen het plaatsen en het uiteindelijk verschijnen.

Overlevenden

U zult ook de namen aantreffen van oud - gevangenen die nu nog leven. Zij hebben ons hiervoor schriftelijk toestemming voor gegeven en daar danken we hen vanaf deze plaats nogmaals hartelijk voor.

Publiciteit

We hebben het bestaan van ons monument nog niet echt aan de grote klok gehangen: we hebben het alleen bekend gemaakt via onze Facebookpagina en schrijven er op deze plaats over. Dat doen we bewust: we hebben met Vir2biz afgesproken dat we eerst drie maanden proefdraaien. Daarin kunnen we leren van uw en ons gebruik en nog eventuele aanpassingen doen. Hopelijk wordt het in de tussentijd mogelijk om weer in onze database zelf te komen.

Na de proefperiode gaan nog eens om tafel zitten met de Oorlogsgravenstichting en Vir2biz om onze ervaringen te bespreken. Als alles dan naar behoren werkt, zullen we in de media aandacht voor ons monument vragen.

We hopen dat u er alvast gebruik van maakt en foto's en verhalen toevoegt. Op die manier houden we samen de herinnering levend.

OPROEPEN

Chr. Dirk Scheening

Ik ben op zoek naar mensen, die een oom van mij hebben gekend of iets meer over hem weten. Zijn naam is Chr. Dirk Scheening, geboren te Arnhem 31 juli 1918 en aldaar door de bezetter gearresteerd. Hij is vermoord te Neuengamme op 20 december 1942. Mijn familie heeft nooit ergens over willen praten. Hij heeft enige tijd in Geleen gewoond, nota bene een paar huizen van mijn huis vandaan. Maar na een conflict met de bezetter, is hij weer in Arnhem gaan wonen. Dat mocht niet baten!!! Is er iemand die hem gekend heeft of iets weet. Ik zou dankbaar zijn voor contact.

Albert van Houten

vanhouten089@outlook.com

Pieter van der Weij

In het verleden is er in Aurich door mijn familie gezocht om het nevenkamp van het concentratiekamp Neuengamme te vinden waar mijn vader, Pieter van der Weij, zou zijn omgekomen. Maar niemand daar kon of wilde hen iets vertellen. Naar aanleiding van een bericht op 25 oktober 1994 in de Leeuwarder Courant over 188 lijkwaden die door de leerlingen van het Auricher Gymnasium gemaakt zijn - één voor elk van de 188 in het concentratiekamp Engerhafe omgekomen gevangenen - kwamen wij in 1995 in contact met Johannes Diekhoff, directeur van de Deutsch-Niederländische Heimvolkshochschule (Europahaus) in Aurich. Op 10 december van dat jaar hebben wij een bezoek gebracht aan de heer Diekhoff. Hij liet ons toen het monument zien op het kerkhof in Engerhafe waarop de 188 namen zijn vermeld waaronder 47 Nederlanders. Wij waren zeer onder de indruk, vooral om te ontdekken dat de naam van mijn vader daarop vermeld stond. In oktober 2004 brachten wij weer een bezoek aan Engerhafe en Aurich en kregen een rondleiding van Enno Schmid.

Inmiddels hebben we mooie en goede contacten met de zeer actieve Verein Gedenkstätte KZ Engerhafe. En elk jaar omstreeks 21 oktober (de datum waarop het kamp is ontstaan) wonen we de herdenking bij, waar-

bij alle 188 namen in de kerk van Engerhafe worden voorgelezen.

In het kader van een samenwerkingsproject tussen Gedenkstätte Engerhafe en het Fries Verzetsmuseum in Leeuwarden zijn wij op zoek naar gegevens met betrekking tot de slachtoffers die zijn omgekomen in het concentratiekamp Engerhafe. Met de gevonden gegevens willen wij persoonlijke portretten maken van de slachtoffers. De portretten vormen een onderdeel van de expositie in Engerhafe en Leeuwarden. Van een aantal slachtoffers hebben we de nodige informatie gevonden. We zijn nog op zoek naar (meer) gegevens over:

NAAM	GEB.DATUM	GEB.PLAATS	DATUM OVERLIJDEN
Bak, Cornelis	16-01-1925	Hendrikskinderen	07-12-1944
Beun, de Sander J.	25-04-1895	Gouda	04-12-1944
Dorland, Dirk A.	03-11-1920	Arnhem	17-11-1944
Dracht, Johan Peter	26-03-1895	Den Haag	07-12-1944
Edzes, Gerrit Paul	21-12-1913	Groningen	04-11-1944
Etten, van Jacob	11-06-1916	Beverwijk	13-12-1944
Flapper, Johannes L.	9-04-1903	Slagharen	27-11-1944
Gortzak, Johannes A.	01-11-1895	Alkmaar	11-12-1944
Graaf, de Jacob	11-08-1911	Groningen	10-12-1944
Hamming, Jacob Lodewijk	27-05-1903	Hellevoetsluis	25-11-1944
Heine, Willem Hendrik,	12-01-1923	Woudenberg	30-11-1944
Helden, van der Jacob Elibert	24-05-1912	Nijmegen	01-12-1944
Hellendoorn, Gerrit	22-11-1900	Meppel	18-12-1944
Hoefman, Jan	09-06-1920	Enschede	12-12-1944
Klaassen, Willem Hendrik	22-08-1922	Eindhoven	29-11-1944
Kroeze, Frederik J.	13-04-1925	Lonneker	09-12-1944
Meyboom, Johan	17-09-1915	Vlissingen	12-12-1944
Mulderij, Hendricus	2-07-1889	Apeldoorn	29-11-1944
Olofsen, Hendrik	22-09-1901	Harderwijk	23-11-1944
Rutgers, Henricus	14-10-1924	Raalte	11-12-1944
Schuitema, Lambertus	17-09-1893	Haarlem	27-11-1944
Serier, Leendert	4-08-1918	Kortgene	07-12-1944
Stok, Theo	1-07-1915	Amsterdam	27-11-1944
Verbeek, Peter	11-12-1896	Rheden	05-12-1944
Vermeulen, Hendricus P.	1-10-1890	Culenburg	29-11-1944
Vranken, Peter Josephus	18-01-1913	Stramproy	26-11-1944
Vries, de Klaas	14-02-1895	Steenwijkerwold	09-12-1944
Vries, de Marten	7-04-1900	Amsterdam	24-11-1944
Vrugte, ter Maarten	29-06-1912	Helvoirt	07-12-1944
Weijts, Daniël A.A.	26-09-1908	Haarlem	21-11-1944
Wever, Lammert	8-12-1909	Leeuwarden	29-11-1944
Wijngaarden, van Johann	3-03-1897	Krimpen a/d Lek	23-11-1944

Wij hopen via deze weg in contact te komen met nabestaanden.

Tiede van der Weij
tiedew@gmail.com

Janus Beer

Voor mijn oma ben ik op zoek naar iemand die zich haar broer kan herinneren. Zijn naam was Adrianus Johannes Antonius Beer (roepnaam Janus) en hij zat ondergedoken om te ontkomen aan de Arbeidseinzats. Hij is op 21 augustus 1944 gearresteerd in Tilburg en via de kampen Vught (30-08-44 tot 08-09-44) en Amersfoort op 10-09-1944 aangekomen in Neuengamme. De informatie hieronder komt uit het Tilburgs stadsarchief. Hierin zit een tegenstrijdigheid met de informatie op de site van Vriendenkring Neuengamme. Hierin staat namelijk dat hij in feb '45 met enkele ander monteurs weggevoerd zou zijn vanuit Buchenwald terwijl hij volgens de site van de Vriendenkring toen al in Neuengamme zou zitten. Kan iemand zich hem herinneren of me hierbij verder helpen dan hoor ik dat graag.

Mijn oma is net 93 geworden en ik zou het zo fijn vinden als ik haar voor haar dood het volledige verhaal kan vertellen!

Marcella van der Meulen-Gaillard
paulus-marcella@quicknet.nl

Otto Tichelaar

Mijn naam is Paulien Tichelaar en ik ben op zoek naar informatie over mijn oom Otto Cornelius Tichelaar. Hij studeerde in WO 2 aan de TH te Delft, weigerde de loyaliteitsverklaring te tekenen, dook onder om niet tewerkgesteld te worden en kwam gaandeweg in het verzet terecht. Verzetsgroepen waaraan hij verbonden was (waarschijnlijk, de berichten hierover verschillen): LO Bedum, nulgroep, Roelof Heidema, Groep Mol. Hij was medewerker van ir Scheltema en werkte op de gemeentehuizen van achtereenvolgens Kantens, Scheemda en Groningen. Voor hij werd opgepakt was hij ondergedoken bij ene mevrouw Mens op Helperbrink 15a te Groningen. Op 18 november 1944 werd hij opgepakt toen hij thuis kwam. Hij werd naar het

Scholtenhuis gebracht en later waarschijnlijk naar het huis van bewaring.

Op 16 januari werd hij met een aantal anderen op transport gesteld naar Neuengamme. Hij was een van de 'Torsperren'. Dat hield in dat al voor zijn aankomst in Neuengamme besloten was dat hij ter dood veroordeeld was. Deze ter dood veroordeelden droegen een band om de arm met het woord Torsperre erop en mochten onder geen beding het kamp verlaten (gingen dus niet naar werkkampen rondom Neuengamme). Of mijn oom (en anderen met deze band) wisten dat zij geëxecuteerd zouden gaan worden weet ik niet. Begin februari 1945 is mijn oom, samen met een aantal anderen, opgehangen. Ik heb begrepen dat deze mannen ongeveer een uur van tevoren naar de barak werden geroepen waar de ophanging op een gruwelijke wijze plaatsvond. Een zekere psychiater Van der Heijden was hierbij aanwezig (moest hierbij aanwezig zijn) en heeft daarvan verslag gedaan (o.a. in De muren spreken). Een van de mannen werd op het laatste moment vrijgesproken en schijnt briefjes met boodschappen aan familieleden van de anderen te hebben meegenomen. Voor zover ik na kan gaan was dit Feico Camphuis, maar dat weet ik niet zeker. Ik maak het op uit Het transport van 16 januari 1945 uit Groningen (Jan Kronelis Norg). Hij is later, voor het einde van de oorlog, toch nog omgekomen. Mijn oom heeft de heer H.P.J. van Ketwich Verschuur (na de oorlog directeur-generaal van het Rode Kruis) tijdens zijn verblijf geholpen met administratiewerkzaamheden.

Het grootste deel van de familie (vader, moeder, zussen en broer - mijn vader - van mijn oom) zat tijdens de oorlog in Indonesië; er was nauwelijks contact mogelijk in die tijd. Mijn opa heeft de heer Van Ketwich Verschuur na de oorlog gesproken om meer over zijn zoon (mijn oom dus) tijdens zijn laatste weken te weten te komen, maar heeft over wat hij tijdens dat gesprek te weten is gekomen nooit kunnen praten.

Ik ben op zoek naar mensen die mogelijk mijn oom gekend hebben of op de een of andere manier iets over hem weten. Over zijn tijd in Neuengamme, maar mogelijk ook over de tijd van het verzet in Groningen e.o. In het verzet had hij, voor zover ik weet, de volgende schuilnamen: Karel Karsten, Gerard de Vries, Karel Willem van Woerden.

Paulien Tichelaar

In eer en waardigheid hersteld

EEN RECONSTRUCTIE OVER DE VRIJLATING VAN MIJN GROOTVADER UIT KZ NEUENGAMME

Geertrui van den Brink

Op een dag in het najaar 1943 gaat de telefoon op de Baronielaan in Breda, het woonadres van mijn grootouders. “Is uw man thuis”? Iemand met een sterk Duits accent aan de lijn. Mijn grootmoeder, beduusd, reageert met “Wellicht weet u dat hij in KZ Neuengamme verblijft”. Mijn grootvader is in begin 1941 gearresteerd en zit in dan al meer dan twee jaar in het kamp. ‘Och, so, dan zal ik hem moeten gaan halen’. Wat is dit, vraagt mijn grootmoeder zich af? Pesterijen, een flauwe grap? Waarom word ik hierover gebeld, wat willen ze?

Dan, op 30 november, een aantal weken later, gaat opnieuw de telefoon. ‘Uw man komt vanmiddag thuis’. Consternatie. Is dit echt? Of weer opnieuw een soort pesterij? Ongeloof. Stel dat het waar is? Blijheid. Spanning, want wat als het niet zo is, wat als het echt is. Hoe zal hij eraan toe zijn? Een van mijn ooms gaat op de voorkamer boven voor het raam op de uitkijk staan. Hij ziet op een gegeven moment een voor hem bekende auto voor deur stoppen. De auto van huisvriend van Puijenbroek. Eerst stapt de chauffeur uit, dan Henri van Puijenbroek, dan grootvader. In het tochtportaal achter de voordeur drommen de kinderen en grootmoeder bij elkaar. Een moeizaam lopende man, met kaalgeschoren hoofd en een opgeblazen gezicht. De dikke buik en verwondingen vallen als eerste op. Vriend van Puijenbroek is zo

kies om meteen te vertrekken en de hereniging in de familiekring te laten gebeuren. Grootmoeder stuurt de oudste kinderen op pad om kennissen te gaan berichten van het heugelijke feit. Met vijf kilometer afstand te lopen zijn ze even de deur uit. De huisarts is gewaarschuwd en constateert ernstige verwondingen, ondervoeding en gehoorverlies.

De eerste gezamenlijke maaltijd 's avonds verloopt vreemd. De grote schaal stampot, voor iedereen bestemd, wordt in één ruk door grootvader geheel leeggegeten. Voor de anderen is het met een lege maag naar bed. Wie was mijn grootvader? Albert van de Poel, geboren 29 mei 1898 in Diest, België. Hij is hoofdredacteur van Dagblad de Stem van Noord-Brabant en Zeeland in Breda als hij in januari 1941

wordt gearresteerd. Er volgt een verblijf van zeven maanden in de kloosterkazerne in Breda. Verhoren door een 'Sonderncommando' dat speciaal uit Berlijn komt. Daarna is het transport naar Duitsland en belandt hij in Neuengamme als politiek gevangene. Hij is een van drie gearresteerden in 1941 in Breda. 1941 is al vrij vroeg, in het licht van alle arrestaties en deportaties die daarna volgen. Zijn houding van voor de oorlog en in de eerste periode, tot aan zijn arrestatie, roept controverses op. Waarschijnlijk is hij een tijdje in de gaten gehouden en afgeluisterd. Hij is zeer katholiek en heeft in zijn jeugd overwogen om in te treden bij de Jezuïeten. Een van de eerste dingen die hij aanschafft als hij gaat studeren is een bidstoel. Met in het hout uitgesneden VVK-KVV. Als kind heb ik dat ding bij mijn grootouders op zolder zien staan en ik vroeg me altijd af wat die geheimzinnige letters betekenden. Vlaanderen Voor Kristus, Kristus Voor Vlaanderen. Van oorsprong Vlaming is hij in 1923 genaturaliseerd tot Nederlander. Zijn affiniteit met de Germaanse cultuur is groot.

De voorgeschiedenis

Hiervoor moet je terug in de geschiedenis van Vlaanderen. Zijn familie uit Diest ziet in 1914 de Duitse troepenmacht in opmars dwars door België. Een jongere broer van hem, die bijna de 100 jarige leeftijd mocht bereiken, vertelt hoe hij een appeltje van een Duitse soldaat krijgt toen ze daar voor de deur naar de voorbijtrekkende troepen staan te kijken. De familie vertrekt naar Antwerpen om daar de handelszaak in tabak, bonen en aanverwante artikelen voort te zetten. Hij gaat naar het gymnasium in Diest, heeft daar mooie cijfers onder andere voor welsprekendheid. Daarna wordt het de universiteit van Gent (1917), tegen de zin van zijn vader. Deze universiteit is vernederlandsd door de toenmalige Duitse bezetter. Als tegenwicht tegen het Franstalige onderwijs en ter bevordering van Duitse gezindheid bij de Vlamingen.

'Zondags bij het lof komen er altijd twee vrome zussen. Houd de deur eens voor hen open... maak kennis'

Vlaanderen zit onder de knoet van het Franstalig landsbestuur en de kerk; armoede en bevoogding vallen de Vlaamse bevolking ten deel. De Duitse bezetter wordt dan ook door een deel van Vlaam-

se bevolking gezien als redder en steun tegen het regime en het bestel toentertijd. Eindelijk een eigen universiteit en erkenning van de Vlaamse taal in België! Andere Vlamingen kiezen naar de Franstalige cultuur en strijd tegen de bezetter. In vele Vlaamse families is dit een splijtzwam; hetgeen zich in de Tweede Wereldoorlog weer aandient. Kiezen voor 'het Germaanse' is niet zozeer 'heulen met de vijand' als wel 'verzet tegen' de Franse cultuur, het bestaande bestel en machtsuitoefening. Mijn grootvader is een activist. Hij strijdt voor emancipatie van de Vlaamse bevolking. Dat leidt echter tot een arrestatie en hij belandt, samen met andere activisten in de gevangenis van Vorst. Daar worden deze jongeren aan hun lot overgelaten. Op een gegeven moment trekt een adellijke dame, mejuffrouw Belpaire, met connecties aan het hof, zich het lot van deze, in de gevangenis verpieterende, jongeren aan. Zij pleit bij koningin Elisabeth voor vrijlating. Op voorspraak van deze dame, voor grootvader een onbekende, komt hij, voor de eerste keer, vrij uit gevangenschap (1919). Maar met het verbod om nog in België te studeren.

Hij kijkt uit naar Amsterdam om daar zijn studie rechten voort te zetten en af te ronden. In die eenzame jaren als Vlaming in Amsterdam bij een hospita, maakt hij kennis met mijn grootmoeder. Zij kerken beiden in de Dominicus kerk aan de Nieuwendijk. Mijnheer pastoor, die ook de wens van mijn grootmoeder kent om te trouwen, heeft mijn grootvader ingefluisterd: 'Zondags bij het lof komen er altijd twee vrome zussen. Houd de deur eens voor hen open.... maak kennis'.

Waardoor klikte die ontmoeting?

Mijn grootmoeder is de oudste van vijf kinderen van een textielgroothandelaar in Amsterdam op de Nieuwendijk. Van Duitse oorsprong komt hij in 1880 vanuit de omgeving van Osnabrück naar Amsterdam. In Osnabrück is het boerenfamiliebedrijf, een paardenfokkerij voor het koninkrijk Hannover, in een economische crisis beland. Als jongste zoon heeft hij sowieso geen grond om te boeren. Zijn oudste zus is tien jaren eerder al naar Nederland gegaan. Zij werkt als huishoudster bij een pastoor in Amsterdam en neemt haar jongste broer onder haar hoede. Zoals zovelen uit de regio Osnabrück begeeft hij zich in de textielhandel. Denk aan C&A, V&D, Hunkemöller, Kreymborg, Peek en Cloppenburg, Lampe. Al deze zaken vinden hun oorsprong in de geëmigreerde katholieke Duitse families. Mijn overgrootvader handelt in uitzetten voor kloosterlingen. Hij wordt weduwnaar

als zijn oudste kind, mijn grootmoeder, elf jaar is. De jongens uit dat gezin gaan naar het internaat van de Jezuïeten in Nijmegen. Mijn grootmoeder zit op een Franstalig internaat in Culemborg. Daarna krijgt ze de zorg voor het gezin en werkt mee in de handel. Maar jongemannen ontmoeten zit er niet in. Via de kerk is gelukkig een omweggetje te bewandelen.

Mijn Vlaamse grootvader vindt herkenning en aansluiting bij de handelsgeest, de vormende religieuze keuze en Germaanse affiniteiten bij de familie Taggenbrock in Amsterdam. Als schoonzoon is hij aanvaardbaar, mits hij zich laat naturaliseren en zijn studie afrondt.

Journalistieke werkzaamheden

Als journalist werkt hij vanaf 1920 voor het in den Bosch uitgegeven katholiek dagblad de Tijd, later voor enkele verschillende dagbladen. In 1929 wordt hij hoofdredacteur Dagblad de Stem van Noord-Brabant en Zeeland in Breda. Dit dagblad valt onder het Neerlandia concern te Utrecht. Hij is aangesteld door de heer Herold, die in de loop der jaren min of meer ook een persoonlijke vriend wordt.

“De bezetting is een gegeven en je kunt beter samenwerken dan tegenwerken”

Hij promoveert in 1928 aan de Katholieke Universiteit Nijmegen op het onderwerp ‘Nationalisme en Staat’. Hij is voorstander van de Groot Nederlandse idee. Hij evolueert naar een meer uitgesproken pro Duitse en antidemocratische houding en in begin jaren ‘30 toont hij bewondering voor de eerste verwezenlijkingen van het nationaalsocialisme. Hij is verbonden aan KWP, Katholieke Wereld Post. Nieuws voor de katholieken wordt gecensureerd vanuit de vraag: “Is dit geschikt voor onze gelovigen”? De Katholieke Wereld Post, met internationale connecties, heeft al vroeg in jaren ‘30 het bestaan van KZ’s naar buiten gebracht. Mijn grootvader woont midden jaren ‘30 congressen van de KWP bij en reist naar Duitsland en midden Europa. Hij heeft de opkomst van het nationaalsocialisme en Hitler in Duitsland gevolgd. Hij is als journalist aanwezig op een van de massabijeenkomsten waar Hitler spreekt. Thuisgekomen zegt hij hierover: “Vreselijk wat ik daar heb gehoord! Dat dit maar niet verwezenlijkt gaat

worden”! Maar in de aanloop van WOII en na de inval in Nederland verandert de toonzetting, deze wordt minder afwijzend. ‘De bezetting is een gegeven en je kunt beter samenwerken dan tegenwerken’.

Deutschfreundlich?

In Duitse diplomatieke kringen staat hij bekend als Deutschfreundliche journalist. d.w.z. hij onthoudt zich van kritische opmerkingen over de Duitse politiek en probeert dezelfde lijn bij andere katholieke dagbladen te bewerkstelligen. Dit lukt niet omdat de Katholieke Wereld Post flinke invloed heeft bij diverse dagbladen. “Moet je aanhaken bij het gedachtengoed en zo goed en zo kwaad als maar kan je eigen weg proberen aan te houden? Werk je mee aan pro Duitse artikelen? Wat plaatsen we als krant?” Dit soort vragen zijn aan de orde bij dagbladredacties. Hij schippert en probeert de middenweg te volgen. Mogelijk vanuit een gedachte of hoop dat Nederland een eigen koers kan blijven varen. Zo zag het er in de eerste maanden na de capitulatie ook uit. Er was nog vrijheid, de bezetter liep niet al te hard van stapel. Het is niet vreemd dat hij in juni 1940 aangesteld wordt bij De Raad voor de Voorlichting. Daaraan voorafgaande speelt een persoonlijke gewetenskwestie. Waar sta ik nu, kan ik dit weigeren en hoe stel ik me op?

Nadat zijn werkgever de aartsbisschop van Utrecht consulteert, besluit hij ‘ja’ te zeggen. Mogelijk in de hoop enige invloed op, en behoud van de persautonomie te behouden. Al snel ervaart hij een oplopende spanning en stress door de deelname in deze Raad. Thuis is hij niet te genieten. Hij heeft moeten vaststellen dat zijn opvattingen er niet toe doen. Wellicht ontstaan er vragen en twijfels bij de andere leden van de Raad over zijn, toch aanwezig zijnde veronderstelde, Duitse sympathieën. Die waren zeker Duits/Germaans (cultureel gedachtengoed, zijn persoonlijke historie in Vlaanderen, zijn huwelijk en de familiebanden met Duits georiënteerde emigranten), maar niet overtuigd nationaalsocialistisch. Daar heeft hij afstand van gehouden, hij is geen lid of sympathisant van de NSB. Niet passief, noch actief. Hij verkeert in een soort schemerhoedanigheid, voorkomend uit een persoonlijke worsteling tussen vroegere sympathieën en verbondenheid. En niet het radicaal afwijzen van dat wat Duits is.

Arrestatie en vervolg

Na zijn arrestatie zit hij zeven maanden in de Kloosterkazerne in Breda. Beschuldigd van spionage en antinazistische activiteiten. Toen op transport richting

Duitsland met Neuengamme als eindstation. Barak 15, bij de politieke gevangenen. Als hij op een gegeven moment in 1943 een blik op zijn eigen gevangenenkaart in het kamp kan werpen leest hij 'Staatsfeindlich'. Over zijn gevangenschap publiceert hij in 1944 het boekje 'Ich sah hinten den Vorhang', een getuigenis over de binnenkant van het nationaalsocialisme. In de eerste periode van zijn gevangenschap probeert mijn grootmoeder (via Leo Picard, Vlaams prominent met Duitse sympathieën en connecties) zijn casus onder de aandacht te brengen. Dat spoor leidt niet tot vrijlating.

Een schets van zijn persoon

Een man met grote zelfbeheersing die niet gemakkelijk zijn emoties toont. Laat staan zich daardoor te laten leiden. Streng. Serieus. Dienend. Geen vrolijke Frans. Geen gezelschapsmens noch vlotjes in zijn sociale contacten. Verantwoordelijkheidsbesef en plichtsbesef. Een beschouwer, die afstand neemt en analytisch sterk denkt. Observeert en zijn weg zoekt, sporen open houdt en daar waar nodig meebeweegt en opnieuw positie kiest. Intellectueel, geleerd, gestudeerd, meertalig. Welbespraakt, maar niet van het eenvoudige taalgebruik. Idealistisch, religieus, gelovig, gewetensvol, principieel t.a.v. bepaalde zaken. Zijn persoonlijke houding in het leven is sterk gevormd door zijn opleiding bij de Jezuïeten.

Vrijlating

In KZ Neuengamme hebben circa 7000 Nederlanders vastgezet, nog geen 1200 zijn teruggekeerd. Zoals beschreven in het boek 'Nederlanders in Neuengamme', is er één geval bekend van vrijlating door de Duitsers vóór het einde van de oorlog: mijn grootvader dus.

Vrijgelaten met een voorbedrukt en keurig ingetypet Entlassungsschein. Daar zullen zijn stapels van gedrukt zijn voor een geoliede administratie. Hoeveel daarvan zijn er daadwerkelijk gebruikt? De dag voor zijn vrijlating, 29 november, krijgt hij de boodschap dat hij naar huis gaat. Zijn kampgenoten waarschuwen: vast een valstrik! Vrijlating gebeurt niet of nauwelijks. Toch vertrekt mijn grootvader op 30 november 1943 's-ochtends zeer vroeg met de trein uit Hamburg om in de middag thuis aan te komen.

Hypothesen

Lobby door de katholieke kerk om hem vrij te krijgen? Als overtuigd katholiek had hij vele connecties, op hoger niveau bij kerk in de regio (bisschop, de geestelijke August Commissaris verbonden aan het seminarie Groot Ijpelaar en Katholieke Hogescholen) en misschien daarbuiten. Is in dienst bij een consortium van katholieken dagbladen. Bovendien is hij actief betrokken bij de Katholieke Wereld Post en hij heeft op grond daarvan vele contacten. Tegenwoordig heet dat een groot netwerk hebben. Is er een actieve lobby in die tijd om Rooms Katholieke gelovigen vrij te krijgen, en zo ja, zijn er andere voorbeelden? Stel dat er pleitbezorgers uit de kerk zijn geweest, wie waren dat? Kan het te maken hebben met de koers die was ingezet door de Duitse bezetter in Nederland met het doel om vanaf de preekgestoelten een positievere houding t.o.v. de bezetter te kweken? Dit beleid is in 1943 in gang gezet, in ieder geval in de richting van de protestante gemeenten. In 1943 is het tij in de oorlog zich duidelijk gaan keren. Slag bij Stalingrad, de stagnering van de verovering van Oost-Europa en Rusland. De landing van de geallieerden op Sicilië, de grootschaligere bombardementen op Duitse steden o.a. Hamburg eind juli 1943. In Nederland vindt een aanscherping van maatregelen plaats, de in beslagname van radio's en razzia's voor de Arbeitseinsatz. Er is een toename van verzetsacties.

Sicherheitsdienst / Sicherheitspolizei

De Sicherheitsdienst in Den Haag richt de afdeling kerkelijke zaken op met aan het hoofd Prof.Dr. Heinrich Josef Nelis, afkomstig uit Frankfurt. Wie is deze man? Hij studeert theologie, filosofie en pedagogiek gestudeerd en is daarin gepromoveerd. Hij is tot priester gewijd. In 1934 treedt hij toe tot SS en in 1937 treedt hij uit de kerk. Binnen de SS heeft hij de rang van Hauptsturmführer. Hij trouwt, krijgt kinderen en vertrekt in 1942 naar Den Haag. Aangesteld als Sachbearbeiter bij de bevelvoerder voor kerkelijke zaken Sicherheitspolizei en Sicherheitsdienst. Zijn weduwe stelt later in een brief dat hij vrijwillig deze post op zich heeft genomen. Wat voor missie heeft Heinrich Josef Nelis? Wat maakt de veronderstelling van een kerkelijke lobby aannemelijk? De afdeling kerkelijke zaken is in ieder geval een ingang om voor vrijlating te pleiten. Er zijn meerdere gevallen bekend van personen die deze ingang hebben gevonden en resultaat hebben geboekt. Uit Dachau zijn in 1943 geestelijken vrijgelaten. O.a. dominee Overduin, samen met nog twee geestelijken. Zie het boek 'Hel en Hemel in Dachau'. Het

is onduidelijk of de vrijlating van Ds. Overduin aan Heinrich Josef Nelis te danken is, er is ook een andere verklaring voor te vinden. Wél is zeker dat Dr. A.A. Rutgers en diens zoon Alexander door toedoen van HJ Nelis vrijkomen. Rutgers was lid van de Raad van State en contactpersoon van Prof. HJ Nelis voor wat betreft de synode van kerken. Ook mocht de Vicaris Generaal van het bisdom den Bosch het gijzelingskamp St. Michielsgestel verlaten. Gelijktijdig met mijn grootvader is een priester vrijgelaten uit Neuengamme. Dit is een mondelinge overlevering in de familie. De naam is niet onthouden, verloren gegaan in de tijd. 'Maar het was een priester die er nog niet zo lang zat'. In het boek over de Nederlandse gevangenen in Neuengamme staat geen pastoor met jaartal 1943 vermeld. Wel komt er in het getuigenisboek van grootvader een Nederlandse pastoor in beeld. Pastoor Overmaat uit Zeist, bij wiens verhoor mijn grootvader moet tolken. Deze pastoor staat weer niet op de lijst van Neuengamme gevangenen. Er is wel een pastoor Overmaat in Zeist in 1943, aldaar in de parochie vervangen. Hebben we het over dezelfde pastoor? We zien dus: een streng katholieke man en een pastoor die op dezelfde dag met de trein naar huis reizen.

Begeleiding naar huis

Heinrich Jozef Nelis van de kerkelijke zaken vergezelt persoonlijk mijn grootvader en de pastoor in de trein tot aan Den Bosch. Hij heeft dan met hen in alle vroegte in Hamburg op het koude station gestaan. Logischerwijs is hij dan eerder in het KZ gearriveerd op maandag 29 november. Hij moet de commandant de papieren hebben overhandigd over de vrijlating. Want zonder "Befehl" wordt niets uitgevoerd. Van wie krijgt Nelis de opdracht om dit te doen? Of heeft hij in de hoedanigheid van Sachbearbeiter van de afdeling Kirchliche Sachen bevoegdheid hierover te beslissen?

Hij heeft de rang van Hauptsturmführer, een veel voorkomende rang, maar zeker niet de allerhoogste binnen de SS. En waarom gaat hij persoonlijk en stuurt hij geen adjudant of zo? Het is toch geen aangenaam uitstapje eind november op en neer naar Hamburg om iemand op te halen? Hij vertelt mijn grootvader dat hij in eer en waardigheid hersteld is. Maar dat hij HJ Nelis niet gerechtigd is iets te vertellen over de akten in het dossier. Vóór vertrek moet grootvader de verklaring ondertekenen waarin hij belooft te zwijgen over de ondervonden behandeling en waarin hij afziet van aanspraken op schadevergoeding. Nadrukkelijk, maar niet officieel, is grootvader op het hart gedrukt dat ieder onwel-

willend woord over het KZ, een terugkeer inhoudt. Ditmaal zonder kans op bevrijding. Zijn gangen zullen worden nagegaan. De begeleider dringt erop aan niemand te vertellen over zijn ervaringen, een onvoorzichtig woord kan fataal zijn. HJ Nelis geeft terloops te kennen dat hij bezig is alle geestelijken, die niet om bepaalde vergrijpen vastgehouden moeten worden, vrij te krijgen. Dit vormt een onderdeel van de kennelijke verzoeningspogingen ten opzichte van de kerken. Zowel in Nederland als in Duitsland voert de Sicherheitspolizei dit beleid in 1943. Maar mijn grootvader is toch geen geestelijke? Een rooms-katholiek met zeven kinderen! In den Bosch op het station staat huisvriend van Puijenbroek te wachten. Als een van de weinigen heeft hij een auto en kan hij nog rijden omdat er achterop een houtkachel gemonteerd is. Als landgoedeigenaar in Hilvarenbeek heeft hij volop hout op voorraad. Deze ophaalservice leidt tot de tweede hypothese. Persoonlijke bemoeienis -inspanning van een hem goedgezinde persoon. Herhaling van vrijlating in 1919! Aangezien Henri van Puijenbroek op het station Den Bosch staat is hij op de hoogte geweest van de tocht naar huis. Hij is ingeseind, hem is gevraagd om mijn grootvader op het station op te halen. Dat kan niet op de dag zelf geweest zijn, 30 november. 's-Ochtends heel vroeg een telefoontje, lijkt me niet waarschijnlijk, er waren nog geen mobiele telefoons. Mogelijk dat van Puijenbroek eerder geïnformeerd is over de verwachte vrijlating.

De connectie met van Puijenbroek. Deze vriendschap dateert vanaf de midden jaren '30. Regelmatig gaan mijn grootouders op zondag naar het landgoed. De oudste dochters mogen dan mee. Dat zijn gezellige middagen, in het huis in de bossen, een huis gedecoreerd met jachttrofeeën. Berenvellen met een opengesperde muil liggen op de vloer. Waarschijnlijk zijn de vloerkleden erfstukken uit de tijd dat Henri van Puijenbroek als handelsagent actief is in Boekarest. Zijn eerste vrouw, Marguerite Suzanne de Pressiny, beweert dat zij met de koning van Roemenië aan tafel zat. Een uitnodiging om mee te gaan op berenjacht te gaan is dan niet zo ver weg. Zoals later dictator Ceausescu dat in de jaren '80 ook met zijn gasten onderneemt. Ook op berenjacht. Henri van Puijenbroek behoort tot een de textielfabrikanten-families uit Tilburg en omgeving. Nu is niet geheel duidelijk hoe pro-Duits de fabrikanten en gegoede burgerij in (de eerste jaren van) WO II zijn geweest. In één van die textielfabrieken worden voor de oorlog uniformen voor het Nederlandse leger geproduceerd. Na de oorlog werken ze voor het Canadese leger. Wat

produceert de fabriek tijdens de bezettingsjaren?

Connecties tussen van Puijenbroek en de bezetter

Zijn er connecties tussen de Familie van Puijenbroek en de bezetter? En zo ja, van welke aard zijn die dan? En wat is in dit kader pro Duits? Wil dat zeggen dat de familie het gedachtengoed onderstreept? En dat die officieel lid is van de NSB hier te lande als bevestiging? Of zag Van Puijenbroek kansen als ondernemer en liet hij de ideologie voor wat het is? Je moet toch een modus vinden om met de bezetter te leven? Ze zijn er, wegdenken helpt niet. Verzet? Dat is nog niet zo uitgegroeid en heeft risico's voor het bedrijf, voor je vermogen. Is meewerken niet beter? Denk aan Philipsbedrijf met de tewerkstellingen van Joodse burgers. Volgens de familieoverlevering is er een jachtpartij op het landgoed voor en met hoge Duitse militairen. Jagen doe je in de winter of het einde van de zomer. Van de partij waren ook: Dhr. G. de Gruyter (van levensmiddelen producent de Gruyter!), dhr. Mertens (Directeur van de Amsterdamse Bank, voorloper van AMRO in Den Bosch, Mr F.A.J. Deelen uit Breda, substituut Officier van Justitie. Toch een apart gezelschap. Hoofdfiguur in het jachtverhaal: Heinrich Friedrich Wilhelm Kùthe, SS-er gelegerd in Den Bosch (Aussenstelle SD) en met de regio Noord-Brabant en Zeeland in beheer. Schets van deze man: vooral bezig zijn eigen leven zo aange-naam mogelijk in te richten en allerlei handeltjes op te zetten. Een ritselaar, gericht op zelfverrijking door o.a. voedsel, dat van de boerderijen op de kampen St. Michielsgestel en Haaren komt, naar Duitsland te transporteren. Voedsel bestemd voor verkoop op de zwarte markt. Hij heeft een groepje getrouwen en handlangers om zich heen, zij zitten ook in die business. Kùthe heeft geen kantoorzitvlees; hij gaat liever op pad om zijn contacten op te zoeken en te jagen. Een dergelijk corrupt figuur heb je nu juist nodig als je iemand wil vrij krijgen.

“We praten hier toch over een streng katholiek, dat sluit toch aan bij de doelstelling van het beleid? Of kunnen we deze man voor ons laten werken”? Twee vliegen in een klap”

Maar hoe gaat zo iets dan? Een gezellige jachtpartij op het landgoed, de jacht verloopt goed en de fazanten, konijnen en patrijzen worden naar huis gebracht. Een borrel achteraf bij het haardvuur? Het is vast niet eenmalig geweest. Van Puijenbroek en de SS-er zijn beide met zaken bezig..... mogelijk dat ze elkaar snel vinden. Of Henri van Puijenbroek heeft zich een doel gesteld en zijn pionnen tactisch op het bord neergezet. Maar wat voor deal komt er dan uitrollen? Een middagje jagen? Is dat voldoende om de Duitse bureaucratie in gang te zetten tot vrijlating van een gevangene uit een KZ? Informatieverstrekking? Zo ja, waarover en dat moet dan toch opwegen tegen de inspanning om iemand uit het systeem te halen. En bovendien had Kùthe had zelf connecties met het verzet, zodat ze het hem niet lastig zouden maken.

Geld? Gezien de praktijken die Kùthe voert, is dit aan-nemelijk. Hij wilt een goed pensioen, die HFL. 416, = gld p/mnd. aan salaris waren niet toereikend. Hij heeft ook twee bankrekeningen bij NMB in den Bosch. Een privé, voor het salaris en een met het bedrag van HFL 46.000, =. Heeft hij via zijn superieur Harster (Hoofd Sicherheitsdienst Nederland) de zaak opge-start? Harster en Kùthe hielden elkaar in het zadel, vanwege voedselleveringen en cadeaus. Allemaal ter bevordering en handhaving van hun eigen positie bin-nen het SD-apparaat. Waarschijnlijk heeft HJ Nelis via de dienst het dossier op zijn bureau gekregen. “We praten hier toch over een streng katholiek, dat sluit toch aan bij de doelstelling van het beleid? Of kunnen we deze man voor ons laten werken”? Twee vliegen in een klap”.

Thuis, en dan

Ongeveer een week nadat mijn grootvader thuis is krijgt hij weer bezoek. Van Heinrich Jozef Nelis in uniform en in gezelschap van een andere onbekende man in een regenjas. Nelis komt vragen hoe hij het stelt en hoe het met zijn gezondheid gaat. Hij schijnt dit ook bij andere vrijgelatenen te hebben gedaan. Ook reist is mijn grootvader naar den Haag naar het kantoor van Sicherheitsdienst. Waarvoor is onbekend. Het ingeleverde radiotoestel komt terug, onmisbaar tenslotte voor een journalist. Ook krijgt hij schriftelijke toestemming en een paspoort om zijn ouders in Antwerpen te bezoeken. Ik citeer mijn grootvader: “Hij komt ook vragen of ik de functie aan het Dagblad voor Noord-Brabant wil hervatten. Alle wegen staan open. Alsof er niets is gebeurd, slechts een tragische vergissing”. Op dit verzoek gaat mijn grootvader niet in; vervolgens kan hij rustig thuisblijven.

Hij is in 'eer en waardigheid' hersteld

De vriendschap tussen mijn grootouders en van Puijenbroek is voortgezet. Het is aannemelijk dat van Puijenbroek mijn grootouders de toedracht van zijn veronderstelde rol heeft verteld maar anderen kregen géén antwoord bij vragen hierover. Uit archieven is gebleken dat van Puijenbroek in 1948 een proces heeft gehad. De aanklacht is mij nu nog niet bekend. Het kan 'collaboratie' zijn. In zijn verweer voert hij echter de rol aan die hij gehad zou hebben in de vrijlating. "Mijn quasi vriendelijke houding t.o.v. de bezetter had slechts tot doel de vrijlating van Dr. van de Poel". Grootvader herstelt langzaam. Hij houdt blijvend letsel over: gehoorbeschadiging en hij kon geen auto meer rijden. Later krijgt hij wat we nu benoemen als 'posttraumatische stressklachten'.

1944 - 1945

Op een dag in 1944 heeft hij zin om weer eens naar een boekwinkel te gaan. Bij binnenkomst valt het stil. "He, Vandepoel is thuis. Hoe kan dat nu? Zie je wel, toch een NSB-er"! Nee, hij maakt deel uit van de Sicherheitsdienst". Die vrijlating in 1943 is volstrekt onverklaarbaar en ieder zoekt naar uitleg. Vele gevangenen zijn uiteraard terecht als slachtoffer gezien. Maar vrijlating is verdacht. Als medio '44 de geallieerden optrekken en zuid Nederland naderen ontstaat er nieuw gevaar. Vrees voor bijltjesdag.... door NSB-ers, die de uit zijn functie gezette hoofdredacteur van het Limburgs Dagblad willen wreken. Hij duikt een aantal maanden onder. Nadat Breda eind oktober is bevrijd krijgt hij bezoek. Een ex medegevangene, meer een vriend dan kampgenoot uit Neuengamme, de Poolse graaf Czetwzynski. Die staat op een dag op de stoep. Deze graaf heeft kans gezien te vluchten tijdens een transport en zich aan te sluiten bij de Engels-Poolse troepen. Hij polst mijn grootvader: "hoe staat het met je boek"? De getuigenis over Neuengamme is vervolgens geschreven en in de winter van '44- '45 in Heerlen uitgegeven. Dit is een redelijk vroeg uitgegeven boekwerkje. Een persoonlijke ervaring, beschreven vanuit een positie als journalist, met een zekere afstand bekeken naar feiten. Maar na beëindiging van de oorlog komt de nasleep....

Wordt vervolgd...

BOEKBESPREKING

Arend Hulshof

Rijpstra's ondergang

Het lot van een burgemeester in oorlogstijd

Querido, 2016, 272 pagina's, € 19,90

In 2011 reisde Arend Hulshof voor het eerst mee met onze vriendenkring naar Neuengamme. Ondanks zijn bescheiden opstelling viel hij op, door zijn leeftijd – hij was toen 29 jaar – en door het onderzoek waarmee hij bezig was. Als achterkleinzoon was hij geïnteresseerd in de geschiedenis van zijn overgrootvader Johannes Rijpstra, die in december 1944 stierf op de Spaldingstrasse in Hamburg-Hammerbrook, een buitenkamp van Neuengamme. Het zou niet bij die ene reis naar Neuengamme blijven. Als het even kon ging Hulshof ook de jaren daarna met de vriendenkring mee. Onderweg sprak hij zoveel mogelijk met de meereizende oud-gevangenen, nam hun toespraken op en ging tussendoor met de U-bahn naar de Spaldingstrasse, wanneer de oudere reisgenoten voor het eten op hun kamer tot rust kwamen. Hij keerde alleen terug naar de Spaldingstrasse om de nacht door te brengen in de jeugdherberg die in het gebouw is gevestigd waar de gevangenen vastzaten. Hij sliep op de verdieping waar de ziekenboeg van buitenkamp was waar zijn overgrootvader stierf. In Rijpstra's ondergang valt te lezen, dat Hulshof net zo zorgvuldig en uitgebreid het hele leven van zijn overgrootvader onderzocht, die het als zoon van een Friese veldwachter tot burgemeester van het

Achterhoekse dorp Zelhem schopte. Hulshof begon het onderzoek naar zijn overgrootvader met het beeld dat de Zelhemmers van hem hadden, een verzetsheld die als slachtoffer van het naziregime stierf. Gaandeweg ontdekte hij, dat er andere kanten aan Rijpstra's burgemeesterschap waren. Hij voerde ook maatregelen van de bezetter uit, hing borden op met 'Verboden Voor Joden,' maar hij zou worden gearresteerd omdat hij het verzet hielp. Hulshof onderzocht wat er precies gebeurde. Hulshofs verhaal over het leven van zijn overgrootvader is interessant en geeft ons niet alleen het beeld van een man, maar ook van de tijd waarin hij leefde. Hulshof trekt in het boek ook parallellen met het heden, als hij in gesprek gaat met een kleinzoon van Rijpstra, die sinds 2014 burgemeester is. Hoe kijkt hij aan tegen de beslissingen van zijn grootvader? Met Rijpstra's ondergang laat Hulshof zien dat de geschiedenis van de slachtoffers van Neuengamme actueel blijft. Op bladzijde 16 kunt u een hoofdstuk uit het boek lezen.

Martine Letterie

Sarah Helm

Ravensbrück

Geschiedenis van het concentratiekamp voor vrouwen

Ambo/Anthos, 2015, 800 pagina's, € 59,99

Ravensbrück van Sarah Helm is het standaardwerk over het grootste en beruchtste concentratiekamp voor vrouwen. In de Tweede Wereldoorlog hebben 160.000 vrouwen van alle standen en nationaliteiten gevangen gezeten in dit kamp. Zij werden gruwelijk en onmenselijk behandeld en velen van hen vonden er de dood door ondervoeding, zware dwangarbeid, medische experimenten en executies. Op basis van interviews, ooggetuigenverslagen en onderzoek in

archieven vertelt Sarah Helm het volledige verhaal van Ravensbrück, van de oprichting van het kamp in 1939 tot aan de bevrijding door het Rode Leger in 1945. Helm gaat daarbij niet alleen in op de gruwelijkheden die er hebben plaatsgevonden, maar vertelt ook de heroïsche verhalen van vrouwen die de kracht vonden om deze hel te overleven.

De genen van mijn vader

Een familiegeschiedenis van 400 jaar

Prometheus Bert Bakker, 2015, 232 pagina's, € 18,95

Een paar jaar geleden bezocht ik met Martine Letterie (voorzitter Vriendenkring Neuengamme) de herdenking van Kamp Amersfoort. Bij aankomst kregen we van een vriendelijke vrijwilliger de tekst van het Wilhelmus uitgereikt. Letterie weigerde beleefd en legde uit: "Ik kom hier omdat mijn grootvader in het kamp heeft gezeten. Hij zou als socialist nooit het Wilhelmus hebben gezongen." Zelf heb ik eveneens weinig met het volkslied, maar niet lang erna zong ik het voor het eerst uit volle borst mee. Mijn overgrootvader Johannes Rijpstra zat eveneens in Kamp Amersfoort. Hij was burgemeester van het Gelderse Zelhem en prominent lid van de ARP. Het Wilhelmus kende hij hoogstwaarschijnlijk van buiten.

In haar vorig jaar verschenen boek *De genen van mijn vader* toont Letterie hoe zeer ze zich bewust is uit welke familie ze stamt en wie haar voorouders zijn. Ze deed ruim dertig jaar onderzoek naar hun verhalen dat resulteerde in meerdere (jeugd)boeken. In *De genen van mijn vader* lijkt de familie Letterie vooral te bestaan uit kunstenaars, avonturiers en mensen met het hart op de juiste plek. In haar boek zegt Martine echter alleen voorouders te hebben behandeld die haar persoonlijk aanspraken. "Al hun verhalen raakten mij, omdat zij probeerden iets van hun leven te maken, ondanks alle moeilijkheden die op hun pad kwamen", schrijft ze over hen. Ze begint in het jaar 1622. De goudsmit Pauwel van Tiry vestigt zich in Den Haag nadat hij met zijn gezin huis en haard in Frankrijk achter zich heeft gelaten. Hij behoort tot de hugenoten – calvinisten die naar het noorden vluchten voor onderdrukking.

Vier generaties later stuit Martine op Hannes Letterie, een beruchte inbreker die de leiding heeft over een boevenbende. Martine vond in een archief het verslag van een verhoor van Hannes waarin hij alle beschuldigingen ontkent. Met sierlijke letters heeft Hannes het stuk ondertekent, terwijl de medeverdachten slechts een kruisje zetten. Hannes wordt gefolterd maar weet uiteindelijk op sluwe wijze uit de gevangenenpoort van Den Haag te ontsnappen. Eerder schreef Martine over hem jeugdboek *Het schorriemorrie van de Pruk*.

Martine vertelt ook het verhaal van Pieter en Cornelis Letterie, twee achterkleinzonen van hugenoot Pauwel van Tiry. Zij volgden begin achttiende eeuw lessen aan de Haagse Teekenacademie en werden beeldhouwer. Martines vader Frank is ook beeldhouwer en studeerde zo'n 250 jaar later ook aan de academie in Den Haag. Hij wist toen nog niet dat hij een familie-traditie voortzette.

Franks vader Martinus was een socialist en stond, ten onrechte, geregistreerd op een lijst met links-extremisten. De nazi's arresteerde hem in juni 1941. Hij kwam via de kampen Schoorl en Amersfoort (waar hij tot de eerste groep gevangenen hoorde) terecht in Neuengamme. Er heerste een tyfusedepidemie toen hij er eind 1941 arriveerde en Letterie stierf er al na zeven weken. Martinus Letterie wist in 1941 dat hij al voor de oorlog geregistreerd stond als extremist en vermoedde al langer dat de nazi's hem weleens zouden kunnen oppakken. Een maand voor zijn arrestatie maakte hij met zijn oudste zoon Frank een lange fietstocht. Tussen Hilversum en Baarn maakten ze een stop om een boterham te eten. Tegen zijn toen negenjarige zoon zei Martinus: "Als er ooit iets met mij gebeurt, moet jij voor je moeder zorgen." Kleindochter Martine schreef over haar vader Frank het jeugdboek *Oorlog zonder Vader*.

De genen van mijn vader is Martines debuut als auteur voor volwassenen ('grote-mensenboek', noemt ze het zelf) en is een aanrader voor iedereen die geïnteresseerd is in historische verhalen. Martine Letterie behandelt in volle vaart haar familiegeschiedenis die ze afwisselt met vierhonderd jaar Nederlandse historie. Het maakt haar boek zeer leeswaardig.

Arend Hulshof

Het verhaal van H 56325

Filips Douma

Op 5 mei 1995 is het 50 jaar geleden dat Nederland werd bevrijd. Ik heb vaak plannen gehad om mijn belevenissen in de concentratiekampen van Duitsland op te schrijven, maar tot nu toe zag ik er steeds vanaf, omdat het natuurlijk altijd opnieuw emoties oproept. Toch meen ik, dat het nu na 50 jaar, een goede gelegenheid is om mijn verhaal voor de kinderen en de kleinkinderen op schrift te stellen.

Hijum

Wij woonden in Hijum en ik werkte bij de boeren. Mijn vader werkte bij boer Jensma. Die wilde op een keer dat mijn broer en enkele zusters naar de openbare school van Hijum zouden gaan, omdat er te weinig kinderen naar die school gingen. Wij gingen naar de christelijke school van Hallum. Onze ouders piekerden er niet over om hun kinderen naar een openbare school te sturen en zodoende moesten wij verhuizen en kwamen wij waarschijnlijk in het jaar 1939 in Pietersbierum te wonen.

Pietersbierum

Mijn vader, mijn broer Sjouke, mijn zuster Griet en ik en werkten bij boer Jasper Zijlstra. Het was al lang zeker voor mij, dat ik niet bij een boer wilde blijven. Toen ik dan ook een advertentie las, dat er in Franeker een cursus werd gegeven voor het politie-diploma, was ik snel besloten om mij daarvoor op te geven. Inmiddels was op 5 mei 1940 de oorlog uitgebroken, die maar enkele dagen duurde. Daarna ging het gewone dagelijks leven in ons gezin door en merkten wij niet zoveel van de oorlog. Wel werd alles schaars en duur. In de zomer van 1941 gaf ik mij op voor die cursus en ging daarna geregeld naar Franeker om de lessen te volgen. Boer Zijlstra stelde mij in de gelegenheid om steeds op tijd de lessen te volgen.

Ik besteedde al mijn vrije tijd aan de studie.

De volgende winter vroor het streng en enkele keren ging ik lopend door de sneeuw en over het ijs naar Franeker (bijna 7 kilometer). Ik heb geen enkele les gemist en toen ik in het voorjaar van 1942 examen deed in Amsterdam, slaagde ik met hoge cijfers. Ik kon daarna vrij spoedig een aanstelling krijgen in Den Haag, maar gezien de Duitse bezetting, twijfelde ik om te solliciteren. Ik vroeg advies aan de chef van de politie in Sexbierum en bij onze dominee L. van Urk. Beiden vonden dat ik het wel kon wagen en ik wilde natuurlijk dolgraag bij de boer vandaan. Achteraf bleek het geen goede beslissing te zijn geweest, maar zo is het met veel dingen. Van de gekozen loopbaan heb ik nooit spijt gehad en ik heb 40 jaar lang mijn werk met plezier gedaan.

Den Haag

Zo kwam dan de dag dat ik mijn loopbaan kon beginnen bij de politie van Den Haag. Het was een hele gebeurtenis, want ik was nog nooit buiten Friesland geweest. Van de oorlog merkten wij aanvankelijk niet zo veel. We konden ons werk, dat grotendeels uit surveillance per fiets bestond, in alle vrijheid doen. Ik had goede vrienden en er waren vrij veel Friese collega's. 's Zondags ging ik geregeld naar de Noorderkerk in de Schuytstraat. Daar ontmoette ik de familie

De Graaf uit de Bonistraat. Vaak kwam ik bij hen thuis en toen ik later in het kamp zat, zijn meerderen van de familie De Graaf bij ons thuis in Pietersbierum geweest. Eén van hen, Joke de Graaf heeft gelogeed bij de ouders van Sietske, de familie Posthumus. Ik had inmiddels verkering gekregen met Sietske. Het was daarom al een feest om één keer in de vier weken naar huis te gaan. In Den Haag ging ik toen ook naar belijdenis-catechisatie van dominee Barkey-Wolf en ik kreeg zelfs huisbezoek. Alles bij elkaar genomen had ik het reuze naar mijn zin. Maar later de oorlog begon het er niet beter op te worden. Soms vielen er bommen en we merkten, dat de Duitsers lastig begonnen te worden.

Bijna ongemerkt kwam ik met illegale dingen in aanraking. Wij hadden o.a. een baas, die ons vroeg om werk te doen, wat geheim moest blijven. Zo wilden de Duitsers eens artsen ophalen, die niet met hen wilden meewerken. Ik kreeg met een maat uit Friesland een lijstje met namen van artsen, die de volgende dag zouden worden gearresteerd. Wij zagen kans om hen allemaal te waarschuwen, zodat de volgende morgen maar vier artsen werden aangehouden. De Duitsers waren woedend en gelastten een onderzoek. Kort daarna werd midden op de dag het bevolkingsregister van Den Haag gebombardeerd. Het waren voltreffers en het hele gebouw brandde af. Wij kregen daarna bewaking bij het gebouw en uiteindelijk werden de papieren die goed waren gebleven, overgebracht naar Scheveningen. Ook daar moesten wij 's nachts de zaak bewaken. Opnieuw kregen we opdracht om persoonskaarten uit de kaartenbakken te halen. Dat waren kaarten van personen die door de Duitsers werden gezocht. De kaarten moesten ter plekke in de kachel worden verbrand. Men miste die kaarten ook niet, omdat een groot gedeelte bij

het bombardement al was verbrand. Ik nam toen de vrijheid om voor mijzelf ook kaarten te verwijderen. Daar waren ook kaarten bij van de jongens van dominee Van Urk. Ik wist dat zij illegaal werk deden in Sexbierum. De kaarten van Sietske en haar broer Jelte nam ik ook weg, maar ik was zo dom om die mee te nemen naar het bureau en ze in mijn kast op te bergen. Ik wilde ze meenemen naar huis.

*“Je begrijpt Douma, als ik dit doorgeef
aan de Duitsers, dat je er niet best
op staat”*

Op de een of andere manier kwam men er achter dat er persoonskaarten waren verdwenen. Toen ik op het bureau kwam, merkte ik dat de kast van mijn eigendommen was open gemaakt. Ik zag dat de kaarten die ik meegenomen had, er uit waren gehaald. Kort daarna moest ik bij de chef van het bureau komen. Toen ik binnen kwam, zag ik de kaarten op tafel liggen. Ik schrok erg, want deze chef was niet te vertrouwen. Hij vroeg, hoe ik aan die kaarten kwam en zei, dat er meerdere kaarten waren gestolen. Ik heb toen verteld, dat ik tijdens mijn bewakingsuren uit nieuwsgierigheid in de kaartenbakken had geneusd en die kaarten meegenomen had om ze te bekijken. Gelukkig had ik geen kaarten meegenomen van onderduikers en anderen, want dan was de ramp niet te overzien geweest. De chef zei met lijkige stem: “Je begrijpt Douma, als ik dit doorgeef aan de Duitsers, dat je er niet best op staat”. Ik gaf dit grif toe en vroeg hem om dit niet door te geven en dat ik er spijt van had. Hij nam daar ogenschijnlijk genoeg mee

en liet me gaan. Later bleek, dat ik wel geplaatst was op een lijst van onbetrouwbare personen.

De arrestatie

Het was 16 september 1944. Ik had 's morgens dienst gedaan op station Staatsspoor met een collega uit Friesland. Wij zagen een trein staan met bestemming Leeuwarden. Ik zei tegen mijn collega: "Ik geloof dat het tijd wordt om onder te duiken. Ik heb zo'n gevoel dat het straks mis loopt met ons". Hij dacht dat het allemaal wel zou meevallen, maar ik zag die trein met leedwezen achterna. Toen wij op het bureau kwamen, ging de deur achter ons op slot en wij mochten niet naar buiten. Kort daarop moesten wij allemaal naar buiten op het plein en er zou appèl worden gehouden. Wij stonden netjes in het gelid opgesteld. Plotse-ling kwamen er van alle kanten Duitsers het plein op, zelfs over de afscheidingsmuur van het plein. Het bleek de Grüne Polizei te zijn. Wij waren spoedig omsingeld en hun wapens waren op ons gericht. Kort daarna verscheen onze chef (de mij bekende) met een officier van de Duitse politie. Hij begon tegen ons te schreeuwen, noemde ons saboteurs en zei dat wij naar Duitsland zouden worden getransporteerd om daar te gaan werken. Daarna namen zij onze pistolen af en werden we overgebracht naar de Alexanderka-zerne. Wij mochten daar nog bezoek ontvangen van familie of kennissen. Zo kreeg ik nog bezoek van de familie De Graaf, waar ik kind aan huis was. Zij zou- den mijn groeten overbrengen aan thuis en daarna kwam het afscheid.

In het begin van oktober kwam er een groot transport in het kamp. Het bleken ongeveer 700 Puttenaren te zijn, die bij een razzia waren gearresteerd. Het is bekend, dat van de Puttenaren maar weinig zijn teruggekomen

Allemaal niet zo best en wij zaten in grote zorgen. In de loop van de avond kwamen er Duitse legerauto's waarin wij moesten plaats nemen. Achter in de auto gingen twee zwaar bewapende Duitsers zitten. Zo was er absoluut geen kans om te ontluchten. De reis duurde enkele uren en uiteindelijk kwamen wij aan in het Durchgangslager Amersfoort, oftewel kamp Amersfoort.

Het verblijf in Amersfoort

Daar aangekomen, bleek dat er ongeveer 80 politi- mensen uit Den Haag en uit Amsterdam waren gearresteerd. We werden in barakken ondergebracht. Ons geld en bezittingen werden afgenomen, alsmede onze uniformen. We kregen oude gedragen kleding en een kampnummer. Dat nummer weet ik niet meer. De eerste dag dat wij er waren, was er een beschie- ting van Engelse vliegtuigen. Daarbij viel één dode en meerdere gewonden. Het was een slecht begin en de vooruitzichten waren niet best te noemen. Dagelijks waren er urenlange appèls en we zagen ook dat er Joden werden mishandeld. Het eten was niet slecht, meestal stampot en we kregen soms een pakket van het Rode Kruis. Alles bij elkaar en later, vergeleken met de kampen in Duitsland, was Amersfoort nog een hemel op aarde. Dagelijks zagen wij, dat Engelse ja- gers het station van Amersfoort beschoten. De spoor- wegstaking was inmiddels uitgebroken. Ondanks die staking, vertrokken er bijna wekelijks nog transporten naar Duitsland.

In het begin van oktober kwam er een groot transport in het kamp. Het bleken ongeveer 700 Puttenaren te zijn, die bij een razzia waren gearresteerd. Het is bekend, dat van de Puttenaren maar weinig zijn teruggekomen. Ik leerde hen later in de kampen van Duitsland kennen als vrome mensen. Wij hebben daar vaak met elkaar gezongen en dat was altijd zeer be- moedigend. Ik dacht dan wel aan Paulus en Silas, die tijdens gevangenschap ook zongen in de nacht. Toen we nog maar enkele dagen in Amersfoort waren, hoorden wij kanongebulder van de naderende bevrij- ding. Ook zagen wij de enorme hoeveelheid vliegtui- gen en zweefvliegtuigen, die de luchtlandingen bij Arnhem uitvoerden. Wij waren er stellig van overtuigd, dat de bevrijding nabij was. Op zekere dag zagen wij, dat de Duitsers bezig waren om te vertrekken, mis- schien was dat wel de zogenaamde "dolle dinsdag". In het kamp werd al gesproken over de overname door het Rode Kruis en wij als politiemensen, zouden zor- gen voor een ordelijk verloop. Maar helaas, mogelijk al de volgende dag waren de Duitsers terug en was er direct een urenlang appèl. Enkele dagen later werd bekend gemaakt dat er op 11 oktober een transport naar Duitsland plaats zou vinden. De bestemming werd niet bekend gemaakt. Op de dag van vertrek was het een grote drukte. We moesten aantreden en kregen een pakketje brood uitgereikt, waar we drie dagen van rond moesten komen. Het geld dat ze ons bij binnenkomst in het kamp hadden afgenomen, kregen we niet terug.

Zo vertrokken we op 11 oktober in lange rijen naar het station van Amersfoort. Onderweg zagen burgers nog kans om aan sommigen wat voedsel en fruit te geven. Onder zware bewaking moesten we instappen in een lange trein, die op het perron klaar stond. Het was een personentrein en in iedere wagon gingen enkele Duitsers mee voor begeleiding. De deuren gingen op slot en de trein, getrokken door een stoomlocomotief, vertrok. Omdat het een lange trein was, reed de trein langzaam. We waren nog maar net buiten Amersfoort, toen we hoorden schieten. Later hoorden wij, dat sommige mensen op het perron kans gezien hadden om stiekem de deuren van één wagon los te maken. Toen de trein dus nog maar net reed, sprongen de gevangenen aan alle kanten uit de treinwagon. Ze lieten zich direct in de berm rollen, zodat waarschijnlijk niemand ernstig werd geraakt. De trein stopte niet, maar reed door en kwam langzaam op hogere snelheid. Ontsnappen was niet meer mogelijk.

De treinreis

De trein begon aan een lange reis en stopte af en toe, omdat er luchtalarm werd gegeven. De Duitse bewakers verlieten de trein en sloten de deuren zorgvuldig af. Op ruime afstand gingen ze in het veld liggen, met hun wapens op de trein gericht. Er kwamen wel Engelse jachtvliegtuigen laag over de trein, maar er werd niet geschoten. Wist men soms dat het een gevangentransport was? Waarschijnlijk wel, want geen enkele locomotief was meer veilig voor vliegtuigen.

Na het vertrek van de vliegtuigen, ging de trein verder, totdat wij in Apeldoorn aankwamen. Daar was weer luchtalarm en het vorige werd herhaald. We bleven de hele dag in Apeldoorn staan. Bij ons in de coupé was een jonge man uit Apeldoorn. Plotse-ling zag hij zijn vader langs de weg fietsen. De man raakte helemaal overstuur en werd uit onze coupé verwijderd. Tegen de avond kwamen een paar bewakers buiten de trein, naar onze coupé en wij moesten uitstappen. We werden naar de voorkant van de trein gebracht en moesten op de locomotief plaats nemen. Die vertrok daarna naar het station om kolen te bunkeren. Enkel van ons moesten de kolen van een wagon overscheppen op de locomotief. Ik moest de machinist en de stoker helpen met het stoken van het vuur. De bemanning van de locomotief was Duits personeel. Inmiddels was het donker geworden en er kwam opnieuw luchtalarm. Alle lampen gingen uit en ik zag nog maar één Duitser naast de locomotief staan. We stonden vlak naast een brede vaart. Aan de andere kant liep de weg en ik zag aan de overkant de

verlichte ramen van huizen. Ik heb toen sterk overwo- gen om van de locomotief te springen, de vaart over te zwemmen en zo de overkant te bereiken, waar de huizen uitnodigend wachten. Uiteindelijk durfde ik de sprong naar de vrijheid niet te wagen!!!

Toen de locomotief met kolen was geladen, reden we terug naar de trein en de reis werd die nacht voortgezet. De volgende dag kwamen we in Duitsland aan en later in de stad Hamburg. Toen zagen we de eerste sporen van de bombardementen. Vandaar vertrokken we en na enkele uren kwamen wij aan in Neuengamme.

Neuengamme

Die aankomst zal ik nooit vergeten. We zagen een groot complex van gebouwen en barakken, met daar omheen wachttorens en rondom prikkeldraad, waarop volgens borden, hoogspanning stond. Bij de ingang was een grote stenen poort, met het opschrift :“ Arbeit macht frei”. Daar zagen wij ook de naam van het kamp Neuengamme. Verder zagen we gevangenen rondlopen in zebrapakjes en met kale hoofden. We schrokken van dat alles heel erg en lieten de moed zakken dat alles nog goed zou aflopen. Onder geschreeuw van de Duitsers moesten we de trein verlaten en ons op een groot plein opstellen. Daarna werden we een groot gebouw binnen gejaagd, waar we ons allemaal moesten uitkleden, geheel naakt. Dat was volgens de Duitsers nodig voor de “ontluizing”. Andere gevangenen, die daar reeds waren, moesten ons vervolgens kaalknippen en daarna moesten we plaatsnemen op een groot blok. Daar werden de schaamharen afgeschoren, wat door stompe messen voor sommigen nog een bloedige aangelegenheid was.

Ik heb nimmer van mijn leven zoiets mensonterends gezien en ondergaan. Er waren uit Putten, vaders met drie zonen, die dit ook moesten ondergaan. Het wa- ren vreselijke taferelen. Daarna moesten we naar een ander gebouw waar we een douche zouden krijgen. Dat gebeurde in werkelijkheid ook, maar voor hetzelfde hadden ze ons toen ook kunnen vergassen, zonder dat we daar erg in gehad zouden hebben. Zo is het met de meeste joden ook gegaan. Na het douchen kregen we een jasje en een broek en daarop werd het gevangenummer genaaid: H 56325.

Zo begon een lange en bange lijdensweg, waarvan we het einde niet wisten en konden vermoeden. We werden daarna in de barakken ondergebracht en kre-

gen met vier man de beschikking over een stapelbed. Later werd iets ruimer ingedeeld met twee man in een bed. Het was een bed zonder dekens en het lukte eerst niet zo best om te slapen. De eerste dagen verliepen met veel appels op het grote plein, waar duizenden in het gelid stonden opgesteld. Het tellen duurde uren, omdat het blijkbaar nooit klopte. Het eten bestond hoofdzakelijk uit koolsoep en soms in de schil gekookte zeer slechte aardappelen. Iedere dag in het kamp begon met muziek door het muziekkorps van gevangenen. Ze maakten een rondgang door het kamp en speelden daarna bij de poort wanneer de werkcommando's het kamp verlieten om te gaan werken. Eén van de marsen die iedere dag werd gespeeld was de bekende mars "Alte Kameraden". (Toen ik na de bevrijding pas thuis was, hoorde ik het muziekkorps van Sexbierum die mars spelen. Het was alsof ik door een slang werd gebeten. Ik sloeg op de vlucht en viel ergens in de modder. Totaal overstuurd kwam ik bij Sietske aan. Tot op heden kan ik die mars nog niet aanhoren).

In het kamp werden sommigen een hele dag aan een paal vastgebonden, omdat zij een boterham of ander eten hadden gestolen van een medegevangene. Daarna werden zij bij het avond-appel opgehangen.

Na enige dagen werden we ingedeeld in werkcommando's en we werden per trein overgebracht naar Wedel, een klein plaatsje dicht bij Hamburg. We werden ondergebracht in barakken en moesten in de omgeving van Hamburg tankvallen graven. Iedere morgen vertrokken we met een trein naar het werk, waar we onder bewaking van gestrafte Duitse mariniers moesten werken. Deze bewakers maakten het ons niet lastig en op het werk probeerden we zo langzaam mogelijk te werken, om krachten te sparen. Na enige tijd werd de bewaking vervangen door jonge fanatieke SS-ers. Op het werk vonden mishandelingen plaats en al spoedig overleden de eerste gevangenen. Een oude man uit Putten werd dood geslagen omdat hij op het werk -zichtbaar- voor zijn pannetje koolsoep bad. Hij was eerst gewaarschuwd, dat het bidden niet was toegestaan, maar hij wilde het niet laten. In het kamp werden sommigen een

hele dag aan een paal vastgebonden, omdat zij een boterham of ander eten hadden gestolen van een medegevangene. Daarna werden zij bij het avond-appel opgehangen. Zo volgden vele dagen, waarbij er altijd wel iets gebeurde. Enkele gevangenen werden dood geschoten toen ze probeerden om te ontvluchten. Met enkele collega's hadden wij ook een vluchtplan bedacht. Wanneer wij eerst maar buiten het kamp zouden zijn, dan wilden wij uit een boerenschuur kleding stelen en daarna proberen om in de richting van Nederland te verdwijnen. We ontdekten echter, dat we aan de oostkant van de rivier de Elbe verbleven en dat het moeilijk zou gelukken om aan de overkant te komen. Zoals ik al schreef vonden we vaak bemoediging in het samen zingen van psalmen en geestelijke liederen. Dat gebeurde wanneer we 's avonds in de barak waren. We sliepen in een laag stro, zonder dekens en met de kleren aan, tegen de kou. We zongen o.a. "Maar de Heer zal uitkomst geven" en andere liederen, waardoor er toch een stille rust in het hart ontstond. Soms kwamen de bewakers binnen om naar bijbels e.d. te zoeken, want de bijbel was een verboden boek. Bij het aantreffen van een bijbel, had men kans op een aantal stokslagen. Men kan het zich niet voorstellen dat zulke dingen konden gebeuren. Tegen het einde van het jaar werden we overgebracht naar de stad Hamburg, waar we puin moesten ruimen en soms niet ontplofte bommen moesten verwijderen. Het kwam enkele keren voor dat zo'n blindganger ontplofte en dat daarbij doden vielen. In de gebombardeerde huizen vonden we ook nog wel eens eetbare dingen. Zo vond ik een paar gedroogde stokvissen. Het was een delicatessen en je kon er lang van genieten.

De winter was inmiddels ingevallen en daardoor was het vaak niet mogelijk om te werken. Dat kwam ons ten goede, want het eten was zeer slecht en weinig. Velen stierven dan ook aan dysenterie en uitputting. Daarna kwamen de kerstdagen in zicht. We konden het kerstfeest vieren, zonder dat er geslagen werd en er werd wittebrood en honing uitgereikt. We noemden het "brood uit de hemel". Door alle gevangenen werd in diverse talen gezongen en het "Stille nacht" zal ik nooit weer vergeten. Tijdens de kerstdagen beleef ik nog altijd dat wonder. Vanwege de bombardementen moesten we vele uren in de schuilkelders doorbrengen. Het gebouw, waarin we verbleven, was ook zwaar beschadigd en alle ruiten waren kapot. Daardoor was het erg koud. Verwarming was er niet. De kleren waren kapot en andere kleren kregen we niet. Daardoor hadden we veel luizen en

dat leverde veel ongemak op. Begin februari werden we teruggebracht naar Neuengamme. Tijdens ons verblijf werden daar een groot aantal gevangenen opgehangen, waarbij het muziekkorps weer "Alte Kameraden" speelde. Ik ontmoette daar in die dagen ook een zekere Alkema uit Harlingen, die mij vertelde, dat Rients Westra uit Sexbierum was overleden. Na de bevrijding heb ik dit bericht aan de familie kunnen doorgeven. Zo ben ik na de bevrijding ook bij familieleden van omgekomen gevangenen uit Putten en andere plaatsen geweest om de groeten over te brengen en om te vertellen, wanneer en hoe ze waren overleden.

Weer op transport

Eind februari zouden we weer op transport worden gesteld naar Hamburg. Maar eerst gebeurde er iets onwaarschijnlijk. We moesten op appèl verschijnen en een Duitse officier zei dat de gevangenen die minder wogen dan 50 kilo, naar een sanatorium zouden gaan om aan te sterken. We dachten dat de Duitsers bang werden voor de naderende bevrijding, want zoveel mededogen met de gevangenen was voor ons onbegrijpelijk. Het sanatorium was in Bergen-Belsen zei hij en we konden ons bij hem melden om gewogen te worden. Omdat ik vermoedde dat ik ook geen 50 kilo meer woog, meldde ik mij ook bij hem. Ik bleek 51 kilo te wegen en ik kreeg een schop om weer te verdwijnen. Er kwamen heel wat mensen apart te staan en tegen de avond werden ze in auto's, voorzien van het rode kruis, het kamp uitgereden. Wat hadden we graag mee gewild en velen hadden de tranen in de ogen. 0 Later na de bevrijding, werd bekend, dat het gehele ziekentransport naar Bergen-Belsen was vergast. Niemand heeft het overleefd. Wat gaat er dan wat door je heen. Ik had immers zo mijn best gedaan om mee te mogen.

De volgende dag werden we met een grote groep gevangenen op transport gesteld naar Hamburg. We werden in veewagens gepropt en de deuren gingen op slot. Er was geen eten, drinken en geen andere zitplaats dan de vloer van de wagon. Verder was er nog een ton voor onze behoeften, maar die was voor velen niet te bereiken. Dat was temeer erg, omdat men bijna allemaal diarree had of dysenterie. Ik had daar ook last van en deed uiteindelijk mijn behoefte in een oude muts. Die gooide ik daarna door een opening naar buiten. Op dat moment stond de trein stil. Ik hoorde buiten een pets...en daarna hevig vloeken van een Duitser. Het was duidelijk dat de muts met inhoud hem had geraakt. De deur van de wagon werd

geopend en er verscheen een woedende bewaker, die wilde weten wie die zwijnerij had veroorzaakt. Hij kwam niet in de wagon, maar noteerde mijn kampnummer H56325. Daarna zei hij, dat ik bij aankomst in Hamburg zou worden doodgeschoten. Het zag er dus slecht voor mij uit en de verdere reis werd onder grote spanning en angst voortgezet. Maar opnieuw zou ik aan de dood ontsnappen.

Toen we in Hamburg aankwamen, stopte de trein voor een luchtaanval. Er volgde een hevig bombardement en onze wagon slingerde heen en weer op de rails. Meerdere scherven sloegen door de wagon en de stukken hout vlogen rond. Het was een oorverdovend lawaai van explosies, gegil en geschreeuw en ik begreep dat dit bombardement veel slachtoffers zou maken. Uiteindelijk werd het stil en de deur van de wagon werd geopend. Het was buiten een grote ravage. De locomotief en meerdere wagens stonden recht overeind en overal was brand. We moesten uit de wagon komen en toen bleek, dat er maar enkele gewonden waren. De Duitser die mijn nummer had genoteerd, was gedood. Hij lag onder de wagon. Zijn dood betekende voor mij de redding van mijn leven. Het bleek dat velen buiten onze wagon, om het leven waren gekomen. De overlevenden werden bij elkaar gedreven en lopend werden we naar een oud gebouw gebracht. De volgende dag overleden er weer veel gevangenen, omdat het eten zeer schaars werd en de honger en de kou deden de rest. Niemand was eigenlijk nog in staat om te werken en op zekere dag verschenen er Duitse officieren, die de gevangenen gingen keuren. Velen werden zogenaamd afgekeurd en zouden op transport gesteld worden naar Bergen-Belsen, het eerder genoemde sanatorium. Weer mocht ik niet mee en ook van deze gevangenen is niemand terug gekomen. Ze werden bij aankomst in Bergen-Belsen regelrecht vergast.

Sandbostel

In de maand april kwamen de Duitse officieren opnieuw terug. Zonder keuring werden we allemaal in veewagens geladen om naar het sanatorium te worden gebracht. Er heerste een blijde stemming, want we gingen de vrijheid tegemoet, dachten wij. Dat bleek heel anders uit te pakken. De trein was al vaak gestopt en bleef uiteindelijk helemaal stil staan. We wisten niet wat er aan de hand was. Zo heeft de trein daar een paar dagen gestaan en in de wagon heerste een niet te beschrijven ellende. Meerdere gevangenen overleden, maar werden niet uit de wagon gehaald. Toen de deur uiteindelijk werd

geopend vielen de lijken naar buiten. We moesten uitstappen en plaats nemen in kiepkarren. Die brachten ons naar een oud barakkenkamp. Het bleek een oud krijgsgevangenenkamp te zijn en het lag op de Lüneburger Heide. De trein had Bergen-Belsen niet meer kunnen bereiken, omdat dat kamp inmiddels was bevrijd. Opnieuw was mijn leven gespaard. Dat was reeds de derde keer. Maar er wachtten nog meer moeilijke dagen.

De bevrijding nadert

De laatste weken zijn er nog veel gevangenen overleden. Er brak namelijk tyfus uit en die maakte veel slachtoffers. De bewakers lieten zich niet meer zien in het kamp uit vrees voor besmetting, maar de lijken konden niet meer worden verwijderd. Ze werden in de gangen opgestapeld. Wanneer je naar buiten wilde, moest je over de lijken heen klimmen. Met veel moeite kroop ik ook op een middag naar buiten. Je kon het kanongebulder van de naderende bevrijders duidelijk horen. Ik heb toen geprobeerd om gras te eten, want er was helemaal geen eten en drinken meer. Vlak bij mij lag een Joegoslaaf op sterven. Hij droeg nog een dikke overjas. Ik heb net zo lang gewacht totdat hij was overleden. Hoewel het mij erg tegen stond heb ik zijn jas uitgedaan en die aangetrokken. Ik had het vreselijk koud en bijna geen kleren aan mijn lijf. Het was een kwestie van overleven en we waren volledig afgestompt.

Het zag er naar uit dat over enkele dagen niemand meer in leven zou zijn. Enkele Russen zagen kans het kamp te verlaten en het front te bereiken. Men heeft toen een speciale eenheid op het kamp afgestuurd. Ik herinner mij, dat grote tanks het kamp naderden en dwars door het prikkeldraad heen reden. Ik zag, dat de soldaten de wachttorens opgingen en de bewakers gevangen namen: een gezicht om nooit te vergeten!!! De overlevenden waren echter zo zwak, dat we niet in staat waren om hen juichend te begroeten. Wel hebben we geprobeerd met elkaar te zingen: geloofd zij God met diepst ontzag! Hij zou bij het naderen van de dood, volkomen uitkomst geven. Toen we in dit kamp aankwamen, waren er ongeveer 400 Nederlanders. Uiteindelijk heeft het Rode Kruis maar 14 man kunnen evacueren en naar Nederland terug gebracht. Van deze 14 man is later nog een foto gemaakt, die nog in mijn bezit is. Onze bevrijders wisten niet wat zij zagen en er werd druk gefilmd. Duitse vrouwen uit de omgeving werden gedwongen om de lijken weg te slepen naar massagraven. Er waren veel vrouwen die bij dit alles

flauw vielen, maar de soldaten hadden geen medelijden en zij moesten het lugubere werk voortzetten.

Eindelijk terug naar huis

De volgende dag werden we per ambulance van het Engelse leger naar een veldhospitaal vervoerd. (Dat was het ziekenhuis Rothenburg in Bremen). De uitgemergelde lichamen van ons werden daar gewassen. We kregen een schone pyjama en we werden in heerlijke bedden gelegd met witte lakens. Daarna werd het nacht om me heen. De datum van de bevrijding was 29 april 1945. Ik heb toen enkele dagen buiten bewustzijn geleefd. Toen ik weer wakker werd, was het 2 mei. Ik zag zusters in witte kleding lopen en ik rook schone witte lakens en ik voelde een merkwaardige rust over mij komen. Ik heb toen gedacht: "Ik ben in de hemel". Ik kan het mij nooit mooier voorstellen. We werden liefdevol verpleegd. Ik vroeg aan de verpleegster welke dag en datum het was. Het bleek 2 mei te zijn, de verjaardag van mijn vriendin. Dat betekende nog meer blijdschap en dankbaarheid. Mijn gewicht was ongeveer 40 kilo en ik was erg zwak, maar door de goede zorgen knapte ik vrij vlug op. Ik werd daarna overgebracht naar een ander hospitaal in Seedorf. Daar kwam een paar dagen later een colonne van het Nederlandse Rode Kruis aan. Wat een vreugde bij het zien van de Nederlandse vlag. Die vlag was het uiteindelijke teken van de bevrijding. Vandaar nog steeds de Nederlandse vlag in de vorm van een wimpel in de tuin van onze woning. Steeds opnieuw geniet ik weer van dat gezicht.

Toen ik weer wakker werd, was het 2 mei. Ik zag zusters in witte kleding lopen en ik rook schone witte lakens en ik voelde een merkwaardige rust over mij komen. Ik heb toen gedacht: "Ik ben in de hemel"

We gingen dezelfde avond met 14 man in de ambulances op weg naar huis. De nacht brachten we door in een boerderij. De boerin moest voor ons een goede maaltijd bereiden en we sliepen in goede bedden. Die Duitsers wisten niet wat ze zagen en de boerin stopte ons de volgende dag nog van alles toe. We kwamen die dag in Nijmegen aan, het was de dertigste mei. Er volgde een onderzoek door een dokter en we kregen andere kleren aan, die wel wat te groot bleken te zijn. Verder

kregen we chocolade en sigaretten. De volgende dag 31 mei, zag ik het ouderlijk huis in Pietersbierum terug. Het Nederlandse Rode Kruis bracht me in de ambulance thuis. In Sexbierum waren we even gestopt om te vragen of mijn ouders nog in Pietersbierum woonden. Daar zagen de mannen, waaronder Jelte, de broer van Sietske, met grote verbazing naar de Rode Kruis auto en ik denk dat ze mij met moeite herkenden. Spoedig daarna stopten we voor ons huis in Pietersbierum. Wat een gebeurtenis, eindelijk weer thuis!!!

Na de thuiskomst

Ze hadden na de bevrijding, thuis bericht van mij gekregen, dat ik nog in leven was. Die brief was nog in het kamp geschreven door een kapitein uit Nijmegen, op 13 mei 1945, vanuit Sandbostel bij Bremerförde. Die brief komt nog als bijlage bij dit verhaal. Onder aan de brief wordt vermeld, dat Rients Westra overleden was. Sietske werkte bij die Westra. Op een morgen toen zij daar werkte, kwam zijn broer Harm Westra met dominee Van Urk bij mevrouw Westra. Zij vertelden dat er van mij bericht uit het kamp was, maar dat haar man was overleden. Blijdschap voor de één en rouw voor de ander.

Mijn thuiskomst veroorzaakte een hevige opschudding. Mijn broers en zusters weten dat vast nog wel. Ook Sietske kwam dezelfde avond, maar vond niet een knappe jongen terug. Erg vermagerd en met een kaal hoofd. Vlak na de bevrijding woog ik ongeveer 40 kilo, maar ik was al flink aangekomen. Ik geloof nog wel dat het een akelig gezicht moet zijn geweest. Die nacht sliep ik in de bedstee van mijn ouders. Mijn vader kwam die nacht vaak naar mij kijken en mijn moeder was ook erg bezorgd en het deed mij allemaal zeer goed. De daarop volgende maanden kon ik langzaam weer aansterken. De dokter wilde mij eigenlijk naar het ziekenhuis hebben, maar dat wilde ik beslist niet. Ik kreeg ook nog een aanbieding van de stichting 40-45, om een half jaar naar Zwitserland te gaan, voor volledig herstel. Ook dat wilde ik niet, want ik was veel te blij om weer thuis te zijn. Er waren ook nog veel problemen met mijn maag en darmen. Ik kreeg hoofdzakelijk kinderveel, melk en eieren. Veel werd er voor mij thuis gebracht, want sommige dingen waren nog schaars. Ook werd ik nog geplaagd door schurft, een ziekte die velen na de bevrijding opliepen en die vreselijke jeuk veroorzaakte.

Vaak zat ik buiten te genieten van de zon en de vrijheid, maar ik was vaak erg stil en in mezelf gekeerd. De gedachten gingen nog steeds naar die donkere

dagen. Sietske zocht mij bijna iedere dag op en bracht dan wat lekkers mee. Zij heeft de eerste maanden niet veel aan mij gehad, want ik was erg afwezig. Enkele dagen na mijn thuiskomst, kwam de burgemeester van Putten en een ambtenaar, met een groot aantal foto's van vermiste Puttenaren. Ik herkende er verschillende mensen van, maar ik kon niet vertellen wat er met hen is gebeurd. Enkele maanden later ben ik een paar dagen in Putten geweest, bij families, waarvan ik wel wat bijzonderheden kon vertellen. Toen ik terugliep naar de trein, kwamen er nog mensen mij achterna met foto's van vermisten. Wat een leed en verdriet in dat dorp, want van de 700 weggevoerden, waren maar een paar teruggekomen. Enige weken na mijn thuiskomst, kon ik voor het eerst weer naar de kerk in Sexbierum. Door mijn arrestatie in Den Haag, had ik geen belijdenis gedaan. Er werd een gemakkelijke stoel in de kerk gezet, want op een bank kon ik niet zitten. Het was jammer dat Sietske de dienst niet kon bijwonen. Zij had keelontsteking en mocht het bed niet uit.

Dominee Van Urk sprak na de preek over tekst uit 2 Corinthiërs 1: vers 10: "Die ons uit zo groten dood verlost heeft, en nog verlost; op welken wij hopen, dat Hij ons ook nog verlossen zal". (Die ons heeft gered en ons opnieuw zal redden uit eenzelfde doodsgevaar. Op hem hebben we onze hoop gevestigd: hij zal ons altijd redden). Het was voor mij zeer indrukwekkend en ik gaf met grote blijdschap mijn ja-woord. Het geloof had mij in veel moeilijke ogenblikken gesteund en gesterkt om vol te houden.

Zo kwam na een periode van rust, de tijd dat ik weer kon werken in Den Haag. Dat was in het voorjaar van 1946. Ik mocht de eerste maanden maar halve dagen dienst doen, maar uiteindelijk kon ik weer volledig aan de slag. Eén keer in de vier weken was ik vrij om naar huis te gaan en onze verkering was zodanig opgebloeid, dat we besloten om op 17 oktober 1946 te trouwen. Dat werd een hoogtijdag, want drie collega's (ook terug gekeerd uit het kamp) en mijn vroegere baas, waren als getuigen die dag aanwezig. Ze waren in uniform en vormden bij het gemeentehuis een erehaag. We hebben er nog foto's van. Na de trouwdienst in de kerk, werd als slotlied het Wilhelmus gezongen. 's Avonds hadden we een prachtige bruiloft. De collega's hadden zelf wat liederen gedicht. Zij zongen o.a.: In het wrede Neuengamme Dacht hij heel veel aan zijn Siets En aan dikke boterhammen Maar van beide kreeg hij niets.

Besluit

Zo is het nog een heel verhaal geworden. Veel heb ik nog moeten weglaten en soms kostte het wel enige moeite bij zoveel herinneringen aan nare dingen. Maar ik meende dat het goed zou zijn om dit alles voor de kinderen en kleinkinderen op te schrijven. Jullie zullen misschien beter begrijpen, dat ik altijd bijzonder op rust was gesteld en een hekel had aan drukte. Gelukkig heb ik 40 jaar lang mijn werk in goede gezondheid kunnen doen, zonder grote tegenslagen in ons gezin. Nu de rust van pensioen al weer ruim 10 jaar is geleden, kan ik nog dagelijks van de vrijheid genieten en van de natuur. We hopen nog vele jaren van die vrijheid te genieten en kijken daarbij naar de naderende datum van 17 oktober 1996, de dag waarop wij ons 50 jarig huwelijk hopen te vieren.

Ik wil besluiten met de opmerking: tot hertoe heeft de Here ons geholpen en ik denk aan het lied: Dankt, dankt nu allen God Met blijde feestgezangen. Van Hem is 's heuglijk lot Het heil dat wij ontvangen. Hij ziet in Christus ons Altijd genadig aan. En heeft ons dag aan dag Met goedheid overlaan.

Franeke, 29 april 1995. 50 jaar na de bevrijding.

Het Neuengamme Bulletin verschijnt twee maal per jaar, eind maart en eind september. Het richt zich tot iedereen die zich bij de gebeurtenissen in het concentratiekamp Neu-engamme of de nasleep ervan betrokken voelt.

Het Bulletin bevat op de eerste plaats informatie door het bestuur van de Stichting Vriendenkring Neuengamme. Daarnaast staat het iedereen vrij om een bijdrage te leveren aan het bulletin. Artikelen kunnen informerend en/of opinie vormend zijn of kunnen persoonlijke ervaringen bevatten. Ook oproepen voor informatie kunnen worden geplaatst. Overleg met de redactie hierover is natuurlijk altijd mogelijk. De redactie behoudt zich het recht voor om kleine wijzigingen in de tekst van de ingezonden artikelen aan te brengen. Wijzigingen van enige omvang of inhoud zullen, indien deze naar het oordeel van de redactie noodzakelijk zijn, altijd in overleg met de auteur worden aangebracht.

Overname van artikelen of delen daarvan is toegestaan, mits voorzien van bronvermelding. Het Neuengamme Bulletin wordt uitgegeven onder verantwoordelijkheid van de Stichting Vriendenkring Neuengamme. Voor gesigneerde bijdragen zijn de desbetreffende auteurs verantwoordelijk.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van foto's te achterhalen. Als u meent rechten te ontfangen aan het gebruikte materiaal voor dit bulletin zonder dat daarvoor autorisatie is verleend, of u heeft opmerkingen over, of bezwaren tegen het gebruik van bepaalde teksten, namen, foto's, tekeningen of beeldmerken, wilt u dan contact opnemen met de redactie.

Artikelen dienen per brief of per e-mail naar de redactie gezonden te worden. Tenzij anders vermeld berusten de rechten van het fotowerk bij de maker.

Sluitingsdatum kopij

1 maand voor de verschijningsdatum.

Verschijningsdatum volgende nummer

Eind september 2016.

